

Razvoj zdravstvenog turizma Rovinja na primjeru bolnice "Dr. Martin Horvat"

Knežević, Pamela

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:909356>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

Diplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

PAMELA KNEŽEVIĆ

RAZVOJ ZDRAVSTVENOG TURIZMA ROVINJA NA PRIMJERU BOLNICE
„PRIM.DR.MARTIN HORVAT“.

Diplomski rad

Pula, listopad2016. godine.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

Diplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

PAMELA KNEŽEVIĆ

RAZVOJ ZDRAVSTVENOG TURIZMA ROVINJA NA PRIMJERU BOLNICE
„PRIM.DR.MARTIN HORVAT“.

Diplomski rad

JMBAG: 0303015157, redovna studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Antropologija turizma

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Etnologija i antropologija

Znanstvena grana: Etnologija

Mentor: Prof. dr.sc. FulvioŠuran

Pula, listopad2016. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Pamela Knežević, kandidatkinja za magistru kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi

Student

Pamela Knežević

U Puli, listopad 2016. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Pamela Knežević, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Razvoj zdravstvenog turizma Rovinja na primjeru Bolnice „Prim.dr.Martin Horvat“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, listopad 2016. godine

Sadržaj

UVOD	1
1. Povijest zdravstvenog turizma.....	2
1.1. Prirodni ljekoviti činitelji u medicini	5
1.2. Povijest medicine i liječenja u Istri.....	8
1.3. Povijesni pregled Bolnice za ortopediju i rehabilitaciju „Prim. dr. Martin Horvat“	9
1.4. Daljnji povijesni razvitak Bolnice u Rovinju	11
1.5. Prim.dr. Martin Horvat i povijest medicine	16
2. ZDRAVSTVENI TURIZAM U HRVATSKOJ.....	18
2.1. Trendovi zdravstvenog turizma u svijetu.....	23
2.2. Trendovi zdravstvenog turizma u Europi.....	25
3. RAZVOJ ZDRAVSTVENOG TURIZMA U ROVINJU	28
3.1. Razvoj kliničkog kompleksa „ Enoch“	29
3.2. Postojeće stanje objekata Bolnice „Prim. dr. Martin Horvat“	30
3.3. Faze uređenja kliničkog kompleksa „Enoch“	32
3.3.1. Faza prva – uređenje plaža i obalnog dijela.....	33
3.3.2. Faza druga - reurbanizacija kompleksa „Enoch“	35
3.4. Ciljne skupine	36
4. PROJEKT KLINIČKOG KOMPLEKSA ENOCH: ODJEL ESTETSKE KIRURGIJE.....	38
4.1. Sadržaj proizvoda	40
5. PROJEKT KLINIČKOG KOMPLEKSA“ ENOCH“: ODJEL ORTOPEDIJE.....	42
5.1. Sadržaj proizvoda	44
5.2. Dodatne usluge	45
6. PROJEKT KLINIČKOG KOMPLEKSA „ENOKH“: WELLNESS OGRANAK	46
6.1. SADRŽAJ PROIZVODA	47
6.1.1. Povijesni dio aromaterapije: Klasični svijet.....	48
6.2. WELLNESS TURIZAM U HRVATSKOJ.....	49
6.3. VIZIJA RAZVOJA WELLNESS TURIZMA	51
6.4. KOMPARACIJA WELLNESS I SPA HOTELI	52
7. Ciljevi projekta kliničkog kompleksa „Enoch“	53
ZAKLJUČAK.....	55
LITERATURA	56
POPIS TABLICA.....	58
POPIS SLIKA	58
SAŽETAK.....	59

UVOD

Zdravlje je najstariji i najjači motiv turističkih kretanja, treba ga promatrati kao jedinstvo fizičkog i duhovnog stanja, tj. da bi se čovjek dobro osjećao potrebno je biti fizički zdrav ali i duhovno zdrav.

Zdravstveni turizam u užem smislu ili samo zdravstveni turizam nije ni stručno ni pravno određen do kraja. Ulazi u vrlo široko područje koje se proteže od turizma do bolničkog turizma te od ugostiteljskih tvrtki do zdravstvenih ustanova, koje pružaju zdravstveno-turističke usluge.

Briga za očuvanje zdravlja i očuvanje kvalitete života osnovni su motivi odlaska na zdravstveno turističko putovanje i boravak. Troškove boravka pokrivaju sami gosti, a samo u manjoj mjeri privatna i/ili državna zdravstvena osiguranja.

Budući da je zdravstveni turizam suradničko područje dvaju sektora turističkoga i zdravstvenoga, to je zbog osjetljivosti zdravstvenog aspekta ove zadaće problemu potrebno pristupiti vrlo obzirno. Predviđa se da će zdravstveni turizam biti jedan od turističkih proizvoda koji će u idućih pet do deset godina najbrže rasti, sve više zdravstvenih usluga općenito u ovome kontekstu smatraju se poslovima budućnosti.

Osnovna nit vodilja pri osmišljavanju koncepta bila je stvoriti mjesto koje bi svojim oblikovanjem ponudilo sasvim jedinstveni i novi prostorni doživljaj na području grada Rovinja.

Postoje prostorne mogućnosti za formiranje dva zasebna kompleksa namijenjena za zdravstvene usluge, površine postojećih građevina djelomično zadovoljavaju uvjete ali je nužna rekonstrukcija odnosno dogradnja istih.

1.Povijest zdravstvenog turizma

Prema Skupnjaku(1996.) Zdravstveni turizam jest zajedničko suradno područje zdravstva i turizma u kojem se na partnerskoj osnovi i uz uzajamni interes organizira boravak građana, uvjetno tretiranih kao turista koji dolaze na mjesta s prirodnim ljekovitim činiteljem i gdje im se pod liječničkim nadzorom pružaju usluge aktivnog odmora, dijetalnog režima, kineziterapije uz prethodni pregled funkcionalne sposobnosti, stalni medicinski nadzor, dok je turističko- ugostiteljska komponenta zadužena za smještaj i prehranu (Kušen, 2001, 51).

U tom kontekstu Skupnjak navodi četiri aspekta zdravstvene zaštite u provedbi zdravstvenog turizma a to su: promicanje zdravlja što podrazumijeva aktivni odmor, stjecanje zdravih životnih navika, zatim prevencija bolesti (sekundarna i tercijarna prevencija, podizanje opće kondicije organizma) liječenje, koje podrazumijeva talasoterapija u užem smislu (liječenje u specijaliziranim bolničkim ustanovama za reumatske bolesti, astmu i upale dišnih puteva). Posljednja točka jerehabilitacija koja podrazumijeva fazu oporavka, rehabilitacijski postupaka nakon krvožilnih inzulta i sl.

Zdravstveni turizam se razvio iz lječilišnog turizma (koji predstavlja najraniji oblik turizma –neolit brončano doba), vezan za toplice i ljekovitu snagu mineralnih voda.

Medicinski ili zdravstveni turizam putovanje je ljudi u druge države sa ciljem primanja medicinskih tretmana u toj državi. U prošlosti, ljudi su u pravilu putovali iz manje razvijenih država u razvijenije kako bi primili medicinsku skrb koju nisu mogli dobiti u vlastitim državama. Posljednji trendovi pokazuju obrnute procese u kojima turisti iz razvijenijih država sada putuju u države trećeg svijeta zbog znatno manjih troškova liječenja, uz ovaj trend nastavljaju se stariji trendovi ovog vida turizma. Još jedan od razloga za postojanje zdravstvenog turizma su i zakonski propisi, neki od kojih pobačaj smatraju ubojstvom te se ovakvi zahvati ne mogu obavljati u domicilnoj državi.

„Prvi oblici zdravstvenog turizma u kojemu ljudi putuju kako bi dobili medicinsku njegu datiraju nekoliko tisuća godina prije našeg vremena kada su Grčki hodočasnici sa cijelog mediterana putovali na maleno područje u Saronskom zaljevu poznatijem kao Epidaura.¹

Toplice i lječilišta mogu se smatrati ranim oblicima zdravstvenog turizma, primjerice u Engleskoj tokom 18. stoljeća ljudi su odlazili u toplice za koje se vjerovalo da se nalaze na izvorima vode bogate mineralima koji pogoduju ukupnom zdravlju ljudi, posebice izlječenju bolesti povezanih sa gihtom, jetrom ili bronhitisom.“

Za razvoj zdravstvenog turizma u nekoj turističkoj destinaciji moraju biti osigurani određeni prirodni i umjetni uvjeti. Potrebni prirodni uvjeti odnose se poglavito na postojanje prirodnih ljekovitih uvjeta i prirodne komponente okolišnih značajki u lječilišnom mjestu u turističkoj destinaciji vrlo su slojeviti prije svega se odnose na obavezno postojanje prirodnog lječilišta, odnosno njegova supstituta u obliku ambulante za fizioterapiju, te drugih lječilišnih i okolišnih značajki, koje osiguravaju status lječilišnog turističkog mjesta i pripadajuće zdravstveno-turističke destinacije.

---

¹http://croatialink.com/wiki/Zdravstveni_turizam:_definicija,_povijest_i_podjela, 30.5.2015

Čimbenici koji su doveli do povećane popularnosti zdravstvenog turizma uključuju velike zdravstvene troškove, dugo vrijeme čekanja na uslugu, lakoća i dostupnost međunarodnih putovanja, te poboljšanja u tehnologiji i standardima zdravstvene njege u pojedinim državama. Čekanje na medicinske usluge u Velikoj Britaniji glavni su razlog zašto sve više britanaca ove usluge traže u drugim državama, dok je primjerice glavni čimbenik za razvoj ovog vida turizma u Sjedinjenim američkim državama njihova cijena.²

Čimbenici bitni za razvijanje zdravstvenog turizma jesu: klimatski ljekoviti činitelji kao primjerice kvaliteta zraka i sunčevo zračenje. Kod topličkih činitelja bitnu ulogu čine termomineralne vode, ljekovita blata, klima, biljni pokrov, kvaliteta zraka itd. Kod morskih ljekovitih činitelja bitna je morska voda, alge, šetnice, flora i fauna, pijesak, kvaliteta zraka, klima, talasoterapija i terapijsko djelovanje mora i primorja.

„Predviđa se da će zdravstveni turizam biti jedan od turističkih proizvoda, koji će u idućih pet do deset godina najbrže rasti. Sve više zdravstvenih usluga općenito a u tom kontekstu i zdravstveno turističkih proizvoda i usluga, smatraju se poslovima budućnosti. U smislu diverzifikacije očekuje se stagnacija i pad popularnosti klasičnih proizvoda. Više će se okretati modernijim, komercijalnim oblicima ponude-posebice wellnessa. Uvjeti za razvoj zdravstvenog turizma jesu medicinski atributi (voda, zrak, oprema) i turistički atributi kao što su smještaj, razonoda i sport“ (Kušen, 220).

---

²http://croatialink.com/wiki/Zdravstveni_turizam:_definicija,_povijest_i_podjela, 30. svibnja 2015

1.1.Prirodni ljekoviti činitelji u medicini

Hrvatska je bogata mjestima koja imaju klimatske i morske ljekovite činitelje, kao i nalazištima prirodnih ljekovitih činitelja koje su rezultat geoloških procesa: termomineralne vode, peloidi, morski peloidi (u slučaju morskog lječilišta Bolnice prim.dr.Martin Horvat u Rovinju), i naftalanska nafta i pijesak. Zapravo u kontinentalnom dijelu Hrvatske pretežito su nalazišta termomineralnih voda i peloida (Tuheljske toplice, Varaždinske toplice, Stubičke toplice, Topusko itd), dok u primorskoj i otočnoj Hrvatskoj je bogata morskim prirodnim ljekovitim činiteljima primjerice u mjestima: Veli Lošinj, Bolnica u Rovinju te bolnice u Ninu, Biogradu, Crikvenici i Makarskoj (Ivanišević, 2001).

Za optimalni rezultat primjene ljekovitih činitelja na njihovu nalazištu i/ili mjestu primjene, potrebno je zadovoljiti lječilišne uvjete primjene prikazane u tablici 1. (tab.1). Lječilišni uvjeti primjene prirodnih ljekovitih činitelja uključuju dnevni raspored obroka, liječenja, odmora i slobodnog vremena.

Pošto se liječenja provode u prijepodnevnim i poslijepodnevnim satima, dnevni odmor poslije ručka a noćni od 21 sat navečer do 7 sati ujutro, u slobodno vrijeme provode se različite rekreacijske, društvene uljudbene i vjerske djelatnosti. Zdrava prehrana primjerice predstavlja jedan od segmenata važnih za cjelokupan tretman i period u kojem korisnik bolnice tj. klijent (pacijent) provodi u bolnici. Obroci određene kalorijske vrijednosti, moraju imati uravnotežen sastav bjelančevina, masti, ugljikohidrata, vitamina i minerala a dijetalna prehrana trebala bi biti osobno prilagođena svakom korisniku. Isključenje pušenja, alkohola, štetnih navika općenito preduvjeti su korisnog djelovanja prirodnih ljekovitih činitelja. Jutarnja tjelovježba u prirodi, na zraku uz more i plaže (kao što je kod klimatoloških lječilišta predviđeno, tako i bolnici u Rovinju od početaka njena rada), utječe vrlo povoljno na sustav a kretanje, srčani, krvožilni i dišni sustav te duševno stanje. Zatim različiti cjelodnevni društveni programi i boravak na svježem zraku vrlo povoljno su utjecali nekada ali i sada na cjelokupno tjelesno i duševno zdravlje pacijenata (Ivanišević, 2001, 34)

Tablica 1. PRIRODNI LJEKOVITI ČINITELJI

Klimatski	Morski	Toplički (balneološki)
Promjena klime	Klima i čistoća zraka	Termomineralne vode
Čistoća zraka	Alge, biljni pokrov	Peloidi i naftalan
Sunčevo zračenje	Šetnice i staze	Klima
Morski činitelji	Pijesak i peloid	Biljni pokrov
Rudnici soli	Solanski peloid	Šetnice i staze
Kraške spilje	Morski peloid	Sunčevo zračenje
Klimatska počela	Morska voda	Čistoća zraka

(Izvor: Ivanišević, 2001, 1. lipnja 2015).

„U postojećoj ponudi zdravstvenog turizma slabo je zastupljeno korištenje morske vode kao prirodnog činitelja. Što se tiče primjene morske vode, ne može se uzeti kao primjer zemalja poput Austrije, Mađarske i Slovenije, ali ni od drugih zemalja jer se njihova ponuda zasniva na djelomičnoj spa-praksi zemalja unutrašnjosti kontinenta (Kušen, 221). Iz tablice možemo zaključiti kako se u pojedinim regijama Hrvatske nalaze različiti prirodni ljekoviti činitelji koji ukazuju na to koji oblik lječilišta će se u budućnosti razvijati u određenom mjestu ili gradu (zavisno o zastupljenosti jednog oblika činitelja koji najviše pogoduje liječenju, primjerice termomineralne vode i vrela pogoduju razvitku topličkih lječilišta, dok morski peloidi i čistoća zraka uz kombinaciju velikog broja sunčanih sati pogoduje razvitku klimatskih lječilišta kao što je slučaj Bolnice za ortopediju „Prim.dr. Martin Horvat“ u Rovinju.

U medicini prema vrsti korištenih prirodnih ljekovitih činitelja, postoje tri načina liječenja a to su: klimatoterapija, talasoterapija i balneoterapija.

Klimatoterapija primjenjuje klimatska počela i činitelje karakteristične za neko područje koji imaju povoljan fizikalno –kemijski biološki i psihički utjecaj na ljudski organizam. Dozirani klimatski podražaji izazivaju reakciju organizma i time postižu ljekoviti učinak, klima nekog mjesta užeg ili šireg područja, kontinenta ili zemlje ovisi o klimatskim počelima.

Talasoterapija je (grč-more, liječenje) marinoterapija ili morsko liječenje, primjenjuje prirodne činitelje svojstvene moru i primorju u ljekovite svrhe. Stručna talasoterapija ih koristi u posebnim zdravstvenim ustanovama ili drugim mjestima boravka pod stalnim liječničkim nadzorom a samostalna izvan zdravstvenih ustanova po liječničkoj preporuci. Cilj stručne talasoterapije je sprečavanje, liječenje, oporavak i rehabilitacija različitih bolesti a samostalne održanje i unapređenje zdravlja te poboljšanje vrsnoće života. Ona se isto tako koristi za pravilan rast i razvitak djeteta, u rekreaciji i zdravstvenom turizmu. Nakon tri do 12 dana boravka u morskim lječilištima često dolazi do pojave općih i lokalnih promjena u ljudskom organizmu koje nazivamo talasoreakcija, (javljaju se primjerice umor, depresija, nesаница, probavne smetnje, hunjavica i sl).

Balneoterapija (lat. Balneum=kupelj, grč-liječenje) primjenjuje mineralne vode, peloide i naftalan u ljekovite svrhe. Cilj stručne balneoterapije je sprečavanje, liječenje, oporavak i rehabilitacija različitih bolesti a samostalne očuvanje i unapređenje zdravlja te poboljšanje vrsnoće života. Ona se koristi u rekreaciji i zdravstvenom turizmu, nakon 3-6 kupelji ili 7 dana boravka u topličkim lječilištima često dolazi do pojave općih i mjesnih promjena u ljudskom organizmu što se naziva balneoreakcija. Isto tako kao kod talasoreakcije javljaju se umor, depresije, nesаница i sl., to je oblik reakcije organizma na stres izazvan primjenom topličkih ljekovitih činitelja, pokazatelj je jačine topličkih činitelja i pomaže pri njihovu doziranju. (Ivanišević, 2001, 35).

1.2. Povijest medicine i liječenja u Istri

Od davnina je čovjek cijenio zdravlje koje mu je omogućavalo dug život i odgađalo smrt do poodmakle životne dobi. Zdravlje, kao i bolest, ima svoje simptome i ponekad se teško može odijeliti od bolesnog stanja. Za očuvanje zdravlja trebalo se pridržavati nekih higijenskih mjera i pravila, pa su mnogi vjerski zakoni obvezivali svoje vjernike na određene obrede, u kojima se analizom može uočiti higijenska motivacija (Rudelić, 1997, 23)

„Narodi u brončano doba, a neki i kasnije u srednjem vijeku vjerovali su da bolesti predstavljaju nešto što donose zli duhovi. Demon koji bi ušao u ljudsko tijelo, fizički bi zaposjelo čovjeka. Na tom stupnju civilizacijskog razvitka medicina je koračala usporedno s religijom ili magijom. Lijekovi koji su primjenjivani nisu zapravo djelovali učinkovito izravno na ljudski organizam, nego posredno odnosno kad se primijenjeni medikamenti ili čajevi nisu dopadali demonu opsjedatelju. Zbog toga prinesene žrtve i molitve nisu sustavno povezane s medicinom. Egipćani su primjerice bili u mogućnosti da upoznaju anatomiju ljudskog tijela jer je njihova religija tražila balzimiranje pokojnika stoga su bili primorani istraživati ljudsko tijelo.“ (Rudelić, 1997, 24).

„Ilirske skupine bile su pretvorene djelomice u rimske kolone, a kasnije u priobalnim gradovima, asimilirane. Vjerojatno je da su Iliri imali izvjesnu zdravstvenu kulturu, koja je bila vezana i na empirijsku medicinu, odnosno na terapiju drogama, koje danas ovuda rastu.

Podaci od Teofrasta i Dioskuridesa govore o lavanduli, absintu, valerijani, gentiani, aspalatosu, ruti i iris liburnici, kao i o biljci liburnia koje su možda vezane za medicinu prostornog stanovništva Istre i Primorja. Svakako je rani razvitak Pule koja već u 1. stoljeću naše ere ima rimskog arkijatra Aciusa Caiusa, koji besplatno liječi siromahe, uvjerljiviji dokaz rimskog uplitanja u našu regiju. Naziv arkijatar značilo je da imao pravo da kontrolira kirurga, stomatologa i babicu što govori u prilog razvijene zdravstvene zaštite.

Iza pada Zapadnog rimskog carstva zdravstvena se kultura naših predjela mijenja. Za vrijeme ostrogota popravljaju se putevi u našoj regiji, popravljaju se vodovodi, kupelji i neke zgrade. Dolazak Slavena pada u Justinijanovo doba u vrijeme raskola istarski biskupa kao i u doba haranja kuge koja je u Istri imala katastrofalne posljedice. (Kušen, 2001, 284)

Medicina je uglavnom zaokupljena izgubljenim fizičkim zdravljem dakle liječenjem, a kod preventive se uglavnom orijentira na zarazne, krvožilne i zloćudne bolesti, glede mentalnog zdravlja situacija je još teža. (Kušen, 221)

1.3.Povijesni pregled Bolnice za ortopediju i rehabilitaciju „Prim. dr. Martin Horvat“

„Ova bolnica spada u specijalne bolnice, čiji je kamen temeljac položen još 22. svibnja 1888.godine. Bolnica je utemeljena na inicijativu grupe bečkih liječnika i građana kao lječilište za bolesnu i slabunjavu djecu odnosno kao morsko lječilište za skrofuloznu djecu grada Beča i okolice. Bolnica je smještena na poluotoku Muccia kraj Rovinja, sjeverozapadno od gradske jezgre, na površini od oko 220 hektara. Tad je to bila jedinstvena zdravstvena ustanova te vrste u ovom djelu Europe, koja je od samog početka imala internacionalni karakter nozokomija, a to je potrebno naglasiti.“ (Rudelić, 1997, 169).

„Na poluotoku Muccia kraj Rovinja, 24.siječnja 1887.godine tadašnji gradonačelnik Rovinja MatteoCampitelli otvorio je radove izgradnje Morskog lječilišta „Nadvojotkinja Marija Terezija“ kod sv.Pelagija u Rovinju. Nakon preispitivanja mogućih lokacija Rovinj nije odabran samo zbog odlične klime. Ključni faktor bila su prometna povezanost sa sjedištem tadašnje Monarhije odnosno blizina željezničke stanice. Svečani dolazak prve djece 9. svibnja te pokroviteljice i zaštitnice nadvojotkinje Marije Terezije u pratnji supruga nadvojvode Karla Ludviga na svečano polaganje završnog kamena od 21. do 22. svibnja 1888. Zabilježeno je u

skromnoj publikaciji tiskanoj u rovinjskoj tiskari pod naslovom „ Sjećanja na svečanosti u povodu otvaranja Morskog lječilišta „Nadvojvotkinja Marija Terezija 1888.“Pravo javnosti Lječilište je dobilo 1892. godine, financiralo se donacijama tvrtki, pojedinaca te državnim, pokrajinskim i gradskim općinskim programima socijalne skrbi. Svečano otvorenje proširenog Morskog lječilišta Grada Beča „Marija Terezija“, u sv. Pelagiju kraj Rovinja održano je 8.svibnja 1909.godine. Uz tehnološki napredak i dalje su prirodne datosti Muccie zadržale važno mjesto u procesu ozdravljenja, pa su pažljivo osmišljene lučica, kupališta, šetnice i park, gospodarski objekti u kojima su se uzgajale životinje, vrtovi i voćnjaci“ (Rudelić, 1997, 15-17).

Prije nego u Njemačkoj ideja osnivanja morskih lječilišta pronašla je plodno tlo u Austriji. Kao i u Italiji i ondje je zapažen utjecaj dr.Barillaia, njegova su putujuća predavanja potaknula osnivanje povjerenstva u Trstu i Gorici koje je 1873.godine utemeljilo morsko lječilište u Gradu. Slijedilo je otvaranjeorskog lječilišta u Trstu 1884.godine, pod pokroviteljstvom nadvojvotkinje Marije Terezije Društvo za osnivanje i potporu morskim lječilištima za siromašnu djecu oboljelu od rahitisa i skrofuloze utemeljilo je 1888.godine morsko lječilište u uvali svetog Pelagija, nasuprot gradu Rovinju, (sl. 1) pod imenom Morsko lječilište „Nadvojvotkinja Marija Terezija“. Kada su morska lječilišta zaživjela u Austrijskom primorju odnosno kada su otvorena u Gradu i Trstu predstavništvo Beča odlučilo je nekolicini djece omogućiti inače skup boravak na moru, od 1884. djeca su slana u Grado, a kasnije od 1887.godine u Trst. U tim je ustanovama liječenje bilo moguće od 1905.godine, u Trstu se skrbilo 50 djece godišnje do 1900.godine. Hospitalizacija djece u blagoj morskoj klimi bilježila je značajan uspjeh, ali se morala uzimati u obzir činjenica da su ta lječilišta bila ustanove sezonskog tipa.³

Grad Beč namjeravao je sagraditi vlastito morsko lječilište na zemljištu uz otvoreno more uklopiti ga u postojeću bolnicu koja bi dobila potrebnu stručnu i financijsku pomoć.

---

³Marić, K., Ujčić, T., 2013: Špicije/L Uspeisio, Spomeni na Morsko lječilište u Rovinju, 1888-1947., Rovinj.

Dana 2.srpnja 1906.godine sklopljen je sporazum kojim se gradu Beču omogućilo izravno stjecanje vlasništva nad ustanovama u sv. Pelagiju i Sulzbachu. Već 6.studenog 1906.godine Gradska uprava imala je detaljan projekt za novi paviljon bolnice, crkvicu i gospodarsku zgradu.

Zanimljivo je što su u Austriji u to vrijeme postojala slična lječilišta, gdje bi odlazila pretežito djeca oboljela od skrofuloze u Badenu kraj Beča, dječje lječilište „Car Franjo Josip“, u mjestu Sulzbuchlschl-lječilište sa slanim kupkama. Uz najstariju ustanovu dječje lječilište bolnicu „carica Elizabeta,“ u BadHollu na području Gornje Austrije. Pogodnosti lječilišta u sv. Pelagiju tijekom dugotrajnog liječenja, jesu bila ta da se radilo o neusporedivim klimatskim uvjetima velikom parku, odličnoj liječničko-specijalističkoj njezi pacijenata, pogotovo onoj kliničko-kirurškoj, mogućnosti da pacijenti tijekom tople sezone iskuse barem dva izleta brodom tjedno. Te uživanju u ukusnim i hranjivim obrocima. Možemo istaknuti i činjenicu da je djeci omogućena dodatna nastava koju vode za to osposobljene časne sestre.

1.4.Daljnji povijesni razvitak Bolnice u Rovinju

U doba Mletačke vladavine (1420 – 1797) Rovinj se razvijao kao trgovačka luka trgovište i ribarski grad. U to doba Rovinj je postao grad bogatijih obitelji, pomoraca trgovaca i poduzetnika. No istovremeno je bivao sjecište brojnih došljaka s kopna i mora, siromašnih i nemoćnih. Briga za siromašne nemoćne i bolesne razvijala se istovremeno s početkom razvitka gradske uprave i gradskih službi.

Godine 1475. zaslugom DatariMattea osnovan je prvi hospicij, koji je 1717. godine nazvan „Ospedale“ počeo djelovati te uz pomoć donatora se širio i postao ustanova za bolesne i nemoćne. Istovremeno je grad razvijao javno zdravstvenu službu imao je uredbe o higijenskim mjerama. Za obranu od dolaska kuge morskim putem imao je karantensko pristanište za brodove. Od dolaska bolesnika oboljelih od kuge iz Austrijskog područja Istre (Pazinske knežije), grad je bio zaštićen sanitarnim kordonom na Austrijsko-Venecijanskoj graničnoj crti. U Rovinju od 15 st. djeluju

gradski fizici, kirurzi i javne ljekarne, tako da tradicionalna briga o zaštiti zdravlja i zdravstvenoj zaštiti prenosi se i u slijedeće razdoblje francuske vladavine i vladavine Austrije. Razvitak Rovinja osobito je potakla izgradnja tvornice duhana, prerade ribe, izgradnja željezničke pruge, te razvitak turizma od 1882.godine. Izgradnjom bolnice 1888.godine Rovinj je postao poznato bolničko i zdravstveno središte za istraživanje malarije i drugih zaraznih bolesti. U Rovinj su tada dolazili i u njemu boravili poznati liječnici iz Beča primjerice Alois Monti profesor pedijatrije, Lorenz - kirurg i ortoped te poznati bakteriolozi, zoolozi i epidemiolozi onog vremena R.Koch i F. Schrand. (Majstorović i dr., 1988, 10)

Djelatnost za ortopediju bila je organizirana u slijedeće odsjeke. Odsjek za degenerativno – upalna oboljenja, odsjek za traumatologiju i patologiju kralježnice, odsjek za djecu te anesteziološko - reanimacijski odsjek.

Sredinom 70-tih godina počeo je prevladavati broj onih na liječenju u bolnici kojima su bili potrebni fizijatrijski postupci. Nakon smrti doktora Martina Horvata dugogodišnjeg ravnatelja bolnice (1950 – 1972.) puni naziv bolnice od 1973. godine glasi: Bolnica za ortopedsku kirurgiju i rehabilitaciju „Prim. dr. Martin Horvat“. (Majstorović i dr, 1988, 8).

Od 1974. godine bolnica je nastojala potpisati sporazum o međusobnoj suradnji s Medicinskim fakultetom u Zagrebu. Cilj je bio unaprijediti sadržaje i kvalitetu kirurško –ortopedskih i traumatoloških zahvata. Međutim, taj sporazum nije ostvaren prema zamišljenom programu. Od 1971. godine, bolnica proširuje svoju djelatnost na međunarodnom planu, naime te je godine sklopljen ugovor o produženoj rehabilitaciji tjelesni invalida iz Austrije putem AUVA Wien i bolnice u Rovinju na obostrano zadovoljstvo već 17 godina (Majstorović i dr., 1988, 14).

„U daljnjem nastojanju da se poveća mogućnost većeg kapaciteta za korištenje rehabilitacijskog liječenja bolesnika iz inozemstva pristupa se 1979. godine kompletnoj rekonstrukciji i adaptaciji najstarijeg A paviljona, nakon provedene adaptacije A paviljon ima 78 kreveta a smještaj je osiguran pretežno u dvokrevetnim i jednokrevetnim sobama sa pripadajućim sanitarnim čvorom. Godine 1908. dovršena je druga bolnička zgrada sadašnji paviljon B u kojemu su smještene operacijska sala, specijalistička ambulanta i prateće medicinske službe.

U B paviljonu (sl. 2) odvija se cjelokupno aktivno operativno liječenje ortopedije i traumatologije lokomotornog aparata“ (Majstorović i dr., 1988, 16).

Tijekom 1981. godine izvršena je rekonstrukcija i adaptacija najstarijeg paviljona za liječenje glasnika iz područja fizikalne medicine i rehabilitacije za korisnike iz inozemstva, pa su tako povećani kapaciteti bolnice od 220 na 290 postelja.

Novi paviljon za fizikalnu medicinu izgrađen je 1984.godine, dijelom je ostala nedovršena izgradnja tog objekta, isto tako je izgrađena zgrada kuhinje i restorana. Od 1992. godine došlo je do smanjenja kapaciteta od korisnika zdravstvenog osiguranja za usluge ortopedije kirurgije na račun usluga fizikalne medicine i rehabilitacije. Tijekom domovinskog rata 1994 – 1996. u bolnici se liječe i invalidi domovinskog rata. Odlukom Ministra zdravstva 1996. Godine je predana u vlasništvo Istarske županije. Nakon toga došlo je do ukidanja djelatnosti ortopedije, tj. ortopedске kirurgije, ta je djelatnost uključena u program Opće bolnice u Puli.

Bolnica u Rovinju ostala je djelatnost za medicinsku rehabilitaciju sa 93 ugovorene postelje s HZZO-om.

„Kroz gotovo čitavu polovinu stoljeća bio je ravnatelj Bolnice Prim.dr. Enoch Zadro postavljen je za ravnatelja 1. kolovoza 1909., i ostao je na tom položaju sve do iza završetka drugog svjetskog rata te je umirovljen je 1947. godine, za vrijeme njegove ravnateljske djelatnosti osim redovnog medicinskog poslovanja uspio je nametnuti sredstva za gradnju novog dječjeg paviljona, koji je otvoren tek 1947.godine. Njegovom zaslugom bolnica je dočekala oslobođenje i mogla nastaviti rad kao dobro organizirano i relativno dobro opremljena zdravstvena ustanova (Majstorović i dr.,1988, 14).

Tokom godina patologija kojom se bolnica bavi bitno se mijenja, incidencija tuberkuloze sve više se smanjuje i u bolnici je sve manje bolesnika s tuberkuloznim oboljenjima a sve više s ortopedskim oboljenjima i prirođenim deformacijama ili bilo kojim drugim promjenama.

Slika 1. Špicije – morsko lječilište *Nadvojvotkinja Marija Terezija*.

(Izvor: <http://www.google/slike>, wikipedia, 31.ožujka 2015).

14. Paviljon b
15. IV odjel (III faza izgradnje 1936)

14

14. reparto b (III fase della costruzione
15. IV reparto

Slika 2. Paviljon B, 1979.godine

(Izvor: Preuzeto iz kataloga: Marić, K., Ujčić, T., 2013: Špicije/L Uspeisio, Spomeni na Morsko lječilište u Rovinju, 1888-1947., Rovinj, 2016.)

1.5.Prim.dr. Martin Horvat i povijest medicine

U ovome poglavlju predstaviti ćemo поблиže čovjeka po kojemu je i današnja bolnica za ortopediju i rehabilitaciju dobila naziv, koji će ostati i godinama nakon njegove smrti.

Povijest medicine privlači mnoge liječnike na vrhuncu njihovih stvaralačkih snaga, ipak rijetki su oni koji joj pristupaju studiozno uz žrtvu svog slobodnog vremena. Mnogima je prvi poticaj za ulazak u tu tajnovitu zgradu prošlosti neki interesantni doživljaj ili moguće neki nalaz kojeg na osnovu svog znanja zamjećuju ali ga odmah ne uspijevaju u potpunosti dokučiti. Martin Horvat spadao je u mlađu grupu jugoslavenskih kirurga i ortopeda u grupu onih rijetkih koji su zamjećivali i tada studiozno obrađivali pojedine impresije.

Kad je naime Martin Horvat kao ortoped dobio na uvid kosti iz slavenske nekropole kod Dvigrada ostao je ugodno iznenađen jednom bedrenom kosti koja je srasla s minimalnim skraćanjem. Bilo mu je jasno da je već u to vrijeme morao terapeut poznavati metode liječenja kostoloma i to najvjerojatnije ekstenzijom.

Martin Horvat pokušava otkriti tajnu te primitivne ekstenzije i dolazi do zaključka da tu metodu vrlo vjerojatno nisu poznavali stari Hrvati, već je to liječenje zasigurno proveo netko od prethodnika sa zapada Europe, kuda je ekstenzija došla posredstvom Arapa iz Španjolske. Nakon tog prvog susreta s poviješću medicine, Martin Horvat počinje temeljito studirati medicinsku povijest Istre čak od ilirskih vremena. U centru njegovih studija nalaze se kirurgija i ortopedija, te sistematski u svojim radovima obrađuje intervale od dolaska Slavena zatim razdoblje venecijanske uprave, nadalje odsjek od Bečkog kongresa pa sve do prvog svjetskog rata uz osobiti osvrt na osnivanje prve talasoterapije na Jadranu u Rovinju. U svojim referatima on je dosljedan kratak i jasan te oboružan arhivskim podacima koje brižljivo sabire u Rovinju i Puli (Radossi, 1976, 52). Iznosi vrlo interesantne detalje primjerice kako je u Rovinju oko 1418.godine živio kirurg Pietro Penier, a stotinu godina kasnije

spominjana je prva žena koja se bavila medicinom donna Bortola, umrla 1582. godine. Pronalazi poglavlje koje se odnosi na osnutak lječilišta u Rovinju još 1888. godine, pripada vremenu kada se vjerovalo da je taj način liječenja najidealniji za sekundarnu tuberkulozu. U svojim radovima iz tog područja Horvat se najviše zadržavao na личности češkog kirurga Eduarda Alberta koji je živio od 1841. do 1900. godine i bio profesor kirurgije u Innsbrucku. Sve Horvatove medicinsko-povijesne studije nisu samo izraz njegove ljubavi prema povijesti medicine, već on u njima nalazi komparativnu građu za lakše razumijevanje razvitka kirurške i konzervativne ortopedske terapije. Studije koštane tuberkuloze, odvođe ga na područje originalnih konzervativnih i operativnih postupaka o čemu obavještava medicinske forume u brojnim člancima iz ortopedije (Radossi, 1976, 53).

Prim. dr. Martin Horvat neposredno poslije diplomiranja 1936. godine, zaposlio se kao liječnik na kirurškom odjelu bolnice u Mariboru. Tu doživljava svoje prve susrete s teškim bolesnicima i susreće se sa saznanjem da se u izvjesnim oboljenjima putem kirurškog noža može pomoći. Kao mladi liječnik svu svoju aktivnost usmjerava u cilju upotpunjavanja svoga stručnog znanja i osamostaljenja u stručnome radu i razmišljanju. U ratnim godinama radio je kao liječnik u Vrnjačkoj Banji pod Crvenim križem na prihvatu i liječenju ratne siročadi djece bez roditelja sa Kosova i Bosne. Tu se susreće prvi puta u svojoj karijeri liječnika s teškim slučajevima oboljenja od tuberkuloze pluća, koštanog sistema i drugih organa. Veoma loši uvjeti života, prehrane i nedostatak osnovnih lijekova činile su Horvata nemoćnim. Tako se u njemu javila objektivna želja i emocionalno opredjeljenje da se jednom uhvati u koštac sa tuberkulozom kao medicinskim i socijalnim zlom. Odmah poslije oslobođenja zemlje dr. Martin Horvat stupio je na dužnost liječnika u Lječilištu za osteoartikularnu tuberkulozu u Ankaranu. Nakon godina rada u Ankaranu, a zatim u Bolnici za koštanu-zglobnu tuberkulozu u Rovinju, omogućile su mu da se posveti proučavanju ove patologije. U cilju proučavanja tog problema on boravi u Austriji, Italiji i Švicarskoj, gdje aktivno sudjeluje u diskusijama po pitanju etiopatogeneze, prevencije i terapije tuberkuloze koštanog sistema. Odlično poznavanje njemačkog, talijanskog i engleskog jezika, omogućilo mu je da ti kontakti i kasnije budu stalni sa velikim brojem inozemnih stručnjaka, kao da i njegova istupanja na inozemnim kongresima i publiciranje u stranim časopisima budu zapažena i cijenjena.

2.ZDRAVSTVENI TURIZAM U HRVATSKOJ

Hrvatska je zemlja sa iznimno bogatim prirodnim resursima za razvoj zdravstvenog turizma od klimatskih do topličkih činitelja. U Hrvatskoj se koriste različiti prirodni ljekoviti činitelji u kontinentalnim obalnim i otočnim prirodnim lječilištima (Ivanišević, 37). Postoji isto tako dugogodišnja tradicija postojanja lječilišnih mjesta kako na obali tako i na kontinentalnom dijelu RH.

Zdravstveni turizam u Hrvatskoj pruža raznoliku ponudu u morskim i topličkim lječilištima. Ponuda se temelji na prirodnim lječilišnim činiteljima koji su poveznica različitih oblika medicinskih, preventivnih i wellness programa prilagođeni potrebama potrebama pojedinih skupina turista. Primjerice u 2012. godini ostvarena je brojka od 11, 8 milijuna dolazaka turista, rezultat je to uglavnom kontinuiranog rasta dolazaka stranih turista (austrijanci, talijani, nijemci i slovinci).

U Hrvatskoj broj noćenja kao i broj turista raste ukupno je ostvareno 62,7 milijuna noćenja, od čega 91,7% tj. 57 milijuna se odnosi na strane goste.⁴

Prema podacima DSZ-a u 2012. Godini lječilišta u Hrvatskoj posjetilo je oko 27 000 turista koji su ostvarili oko 200 000 noćenja. No u razdoblju od 2007 do 2012.godine uočen je negativan trend opadanja posjećenosti lječilištima od strane domaćih i stranih turista, kao i pad broja noćenja za 28%.

---

⁴ <http://www.mint.hr>, statistički izvještaji državnog statističkog zavoda, Dolasci turista u 2012.god., 1. travnja,2015.

Tablica 2. Smještajni kapaciteti prema kategorijama turističkih smještajnih objekata od 2011. do 2014. godine

GODINE	2011	2012.	2013.	2014.
Lječilišta/uk.brojpostelja	1.194	1.194	1.194	1.194
Ukupno dolazaka u klimatska lječilišta	16.206	16.913	15.741	17.207
Ukupno noćenja u klimatska lječilišta	115.904	125.384	119.420	131.598

(Izvor: Prilagođeno prema podacima Državnog zavoda za statistiku, <http://www.dzs.hr>, 10. ožujka 2015.)

Iz tablice možemo uvidjeti da je broj noćenja premašuje ukupan broj dolazaka pacijenata u klimatska lječilišta, što je bitan pokazatelj za daljnji razvoj rehabilitacija i bolničkog liječenja u ovakvom tipu bolnica. Ponajviše zbog toga što se klijenti zadržavaju više dana zbog zahvata i operacija, potreba za daljnjim usavršavanjem ponude klinika, ponuda wellnesa i spa odjela, estetskih zahvata, masaža, rehabilitacijskih bazena i sportskih sadržaja još bi u većoj mjeri pridonijela porastu broja noćenja kako inozemnih tako i domaćih turista/pacijenata novonastale klinike-kompleksa „Enoch“.Dobar primjer ljekovitog lječilišta može poslužiti kao izvrstan primjer je zdravstveni turizam koji se razvio u imidž otoka Lošinja.

Prema različitim izvorima prikupljenim na internetskim stranicama (i jednom studijskom izletu na Mali Lošinj, hotel Punta Vitality, u sklopu kolegija Održivi turizam sa profesoricom Kristinom Afrić Rakitovac). Možemo reći kako se uspješno promoviraju u smislu ponude, hotela, apartmana i sl. Sve je usmjereno na ljekovito bilje koje raste na otoku, vrlo dobru kvalitetu zraka, klimatske pogodnosti otoka u liječenju bolesti dišnog sustava, što su istraživanja u Hrvatskoj dokazala.

Zdravstveni turizam se na otoku Lošinju razvija na osnovama dugogodišnje tradicije u skladu s zdravstveno-utemeljenim spoznajama o utjecaju pojedinih ljekovitih činitelja na zdravlje.

Zbog iznimnog geografskog položaja, otok Lošinj ima jedinstvena blaga klimatska obilježja, dostupnost opskrbe čistom vodom iz jezera Vrana s otoka Cresa, uz čudesnu dobro sačuvanu i njegovanu prirodu. Razvoj turizma se odvija s harmonijom prirode i rutinom otočnog života, otok Lošinj obiluje ljekovitim činiteljima (more, zrak, biljke), koji olakšavaju disanje i poboljšavaju plućne funkcije. Ovi su činitelji već davne 1885.godine pokrenuli lošinjski zimski lječilišni turizam. Zahvaljujući mediteranskoj klimi pogoduje tijekom cijele godine ublažavanju respiratornih tegoba u bolesnika s plućnim bolestima. Bogat klimatskim i morskim prirodnim činiteljima, klimatski su primjerice klimatsko mjesto , temperatura zraka , brzina vjetra, čistoća zraka i sl. Dok su morski činitelji morska klima, kvaliteta morske vode, alge i biljni pokrov, peloid morski i drugo.

Slijedeći primjer jesu Istarske toplice lječilište smješteno u sjeverozapadnom djelu Istre, na početku prometnog pravca Buzet-Motovun- Buje, svega 60 km od Rijeke, 85 m divovska stijena zaštitni je znak ovih toplica. U podnožju ove stijene nalaze se izvori mineralne sumporne radioaktivne vode, temperatura najvećeg ujedno i najstarijeg izvora vode jest 32-34 C, prirodni ljekoviti činitelji toplica imaju svoju povijest i poseban značaj, ljekovitost vode poznavali su još stari Grci i Rimljani. Od 1995.godine istarske toplice postaju prve privatne toplice u RH, i to u vlasništvu tvrtke Miamedica –Istra d.d.“ renomirane firme u zdravstvu i socijalnoj skrbi. Iako su toplice privatno lječilište u RH od 1.svibnja 1999.godine sklopljen je ugovor s HZZO o provođenju specijalističko-konzilijarne zdravstvene zaštite (Pačić, 2001, 256).

Lječilište ima kapacitete u hotelu „Mirna“ koji je otvoren cijelu godinu a raspolaže s 260 soba, odn.360 ležajeva te dva luksuznije opremljena apartmana. Hotel je obogaćen i izvanhotelskim sadržajima kao što su mini golf tereni, nogometno i rukometno igralište, stolni tenis, najam bicikla i skutera.

Što se tiče lječilišne ponude toplica, ujedinjuje prirodne ljekovite činitelje, fizikalnu terapiju i rehabilitaciju te pruža široke mogućnosti za razvitak zdravstvenog turizma i aktivnog odmora. Osim termomineralne vode, u Toplicama se koriste i drugi ljekoviti činitelji a to je peloid koji je okarakteriziran kao sumporni, radioaktivni, mineralni,

vapneni peloid. Osim prirodnih ljekovitih činitelja balneoterapije, u lječilištu se primjenjuju sve ostale procedure moderne fizikalne terapije: kinezioterapija, elektroterapija, magnetoterapija, hidromasaža, medicinska masaža, inhalacije i akupunktura. Topličko liječenje sastoji se u edukaciji pacijenata o njihovim bolestima te zdravom načinu življenja (Pačić, 2001, 257).

„Možemo zaključiti kako su Istarske toplice pogodno mjesto za liječenje, rehabilitacije, odmor i rekreaciju a to je moguće zbog klime, čistoga zraka, udaljenosti od industrijskih postrojenja i dobre prometne povezanosti s okolnim mjestima. Od domaćih korisnika lječilišta blagodati ovog lječilišta koriste i mnogi Talijani, Slovenci i Švicarci, koji individualno plaćaju smještaju i sve ostale medicinske usluge. U budućnosti namjeravaju proširiti ponudu u smjeru zdravstvenog turizma te baviti se prevencijom, zdravstveno-rekreativnim aktivnostima i medicinskom kozmetikom, upravo zbog toga proširuju ponudu iz kozmetologije, opremanjem salona, solarija i saune. Imajući u vidu izuzetan regionalni položaj toplica na SZ djelu Istre, blizini poznatih turističkih mjesta i mirnom području uz rijeku Mirnu postoje realne mogućnosti da ovo Lječilište u skoroj budućnosti postane poznato zdravstveno-turističko lječilište“ (Pačić, 2001, 258).

Tablica 3. SWOT analiza zdravstvenog turizma u Hrvatskoj

SNAGE	SLABOSTI
Blizina emitivnih tržišta i dostupnost RH	Nedostatak razvojne vizije

<p>Atraktivnost i ekološka očuvanost Hrvatske</p> <p>Raspoloživost, kvaliteta i tradicija korištenja prirodnih ljekovitih činitelja</p> <p>Kvaliteta medicinskog kadra i dobra reputacija zdravstvenih usluga</p> <p>Konkurentne cijene</p> <p>Rastući broj hotela s kvalitetnom wellness ponudom, te rastući broj kvalitetnih zdravstvenih ustanova specijaliziranih za ovakvu vrstu turizma</p> <p>Rast broja privatnih zdravstvenih osiguravatelja</p>	<p>Neusklađenost zakona iz branše zdravstvenog turizma,</p> <p>Nedovoljna multisezonalnost obrazovanja ograničava nacionalnu promociju.</p> <p>Ograničena nacionalna promocija</p> <p>Nedostatak kontrole kvalitete usluge</p> <p>Nedovoljna snaga klastera i udruga</p>
PRILIKE	PRIJETNJE
<p>Starenje populacije</p> <p>Rizik profesionalnih bolesti</p> <p>Svijest o potrebi očuvanja zdravlja</p> <p>Proširenje zdravstvenog osiguranja u usluge preventive u EU</p> <p>Diverzifikacija potrošačkih segmenata</p> <p>Rastuća uloga kompetencija u medicini</p> <p>Prepoznatljivost Hrvatske kao turističke destinacije</p> <p>Raspoloživost EU fondova</p>	<p>Urušavanje nacionalnog sustava zdravstvenog osiguranja</p> <p>Sve veći broj konkurentnih destinacija,</p> <p>Brzi razvoj tehnologije koji nameću potrebu za stalnim visokim investicijama</p>

(Izvor: prilagođeno prema autorici, 4. srpnja 2016).

Možemo zaključiti na temelju swot analize zdravstvenog turizma u Hrvatskoj i primjera uspješnog poslovanja i ponude Lošinja i Istarskih toplica, kako postoji mnogo prednosti i dobrih strana koje Hrvatska nudi, kvaliteta medicinskog kadra, rast

broja privatnih zdravstvenih usluga, rast specijaliziranih zdravstvenih ustanova, i mnoštvo prilika za razvoj kao što su raspoloživost EU fondova, svijest o potrebi očuvanja zdravlja itd. Isključivo na nama je kao zajednici, skupu pojedinaca, na razini države, lokalnih vlasti, privatnih klinika, ustanova u zdravstvu i projektanata da prepoznaju potencijale koje Hrvatska nudi i može dati domaćim i inozemnim turistima tj. potencijalnim pacijentima, naših bolnica, lječilišta, privatnih klinika, wellness centra i svega što čini kvalitetnu ponudu zdravstvenog turizma.

2.1.Trendovi zdravstvenog turizma u svijetu

Današnji pojam zdravstvenog turizma znatno je širi od njegova tradicionalnog shvaćanja, kao ponude lječilišta i rehabilitacijski centara na bazi ljekovitih mineralni i termalni izvora. On danas podrazumijeva putovanje s ciljem obavljanja potrebnog zdravstvenog pregled, provođenja dijagnostičkih postupaka, ortopedskih i operativnih tretmana ugradnje zglobnih proteza, rehabilitacije ili stomatoloških zahvata. Pod ovaj oblik turizma ulazi i medicinska kozmetika, plastična kirurgija, pomlađivanje lica i tijela, detoksikacijski programi i sl. Procjenjuje se da je oko 15% putovanja u Europi motivirano upravo zdravstvenim razlozima pri čemu prednjače turisti iz Njemačke, Francuske, Nizozemke, Velike Britanije i Austrije (emitivna tržišta).

„Očekuje se daljnja stagnacija i pad popularnosti klasičnih zdravstveno-turističkih proizvoda i destinacija te će se oni sve više okretati modernijim, komercijalnijim oblicima ponude, a posebice wellnessu. Tržištu će se nuditi sve šira paleta proizvoda i usluga u rasponu od medicinskih tretmana, preko wellnesa i tretmana ljepote, do čiste zabave u termalnim bazenima bogato opremljenim raznim bazenskim sadržajima namijenjenim cijeloj obitelji, a posebice djeci“(Kušen, 2006, 220).

Primjer Koreje i Indije: Kao jedna od tehnološki najnaprednijih država, Južna Koreja rano je usvojila minimalno invazivne procedure i robotski vođene operacije. U Seulu djeluju bolnice u kojima kirurzi izvode svjetski jedinstvene zahvate za liječenje ozljeda kičme. No, Južna Koreja iznad svega je popularna zbog estetskih kirurga. Zanimljiv je

podatak da su mnoge od klinika u koje navraćaju zapadnjaci željni uljepšanja nosa, čela, podbratka, ušiju, kapaka, trbuha i drugog smještene u četvrti Gangnam. Za razliku od Južne Koreje, spomen Indije neće u prvi mah asociirati na zdravlje. No, širom države nalaze se dobro čuvane oaze za lokalne bogataše i strance. Tako je Indija unazad desetak godina izrasla u popularnu zdravstveno-turističku destinaciju za informirane zapadnjake. koji čak ne moraju biti ni jako imućni: procedure kao što su operacija srca i zamjena zgloba iznose i do osam puta manje nego u Americi ili Europi.

Primjer Južne Afrike: Turisti se tradicionalno upućuju na jug Afrike radi safarija, bilo fotografskog ili onog s oružjem. Otprije nekoliko godina, otkrili su i da u Južnoj Africi rade brojni dobri kirurzi i zubari, koji naplaćuju samo djelić europske ili američke cijene. Kad su prvi zdravstveni turisti počeli dolaziti, Južnoafrikanci su se dosjetili kako ih privući u još većem broju, nudeći im aranžmane koji spajaju zdravstvene usluge i safari. Jedna kompanija u Johannesburgu, nazvana doslovno Surgeonand Safari (Kirurg i safari), osigurava operacije kod estetskog kirurga i obilazak divljine (od safarija klijent smije i odustati, ako se predomisli). Komparativna prednost Hrvatska ima nad istočnoazijskim i južnoafričkim suparnicima je blizina zapadnoeuropskih metropola, Moskva i velegradovi s američke i istočne obale.⁵

Neke od vodećih destinacija zdravstvenog turizma jesu toplice i lječilišta iz Njemačke, Baden-Baden, iz Italije; Abano, Montecatini iz Francuske Riminiterme i Siena te iz Francuske; Vichy, Evian i Divonnes-les-Bains.

---

⁵<http://www.poslovni.hr/after5/kirurgija-i-safari-u-jednom-aranzmanu-235815>, 27.svibnja 2015.

Ono što je bitno naglasiti u ovome poglavlju jesu važnosti i trendovi, koje vodeće destinacije prepoznaju i kvalitetno nude na tržištu usluga zdravstvenog turizma. Relevantni tržišni trendovi za uspjeh zdravstvenog turizma, tj. ključni činitelji uspjeha jesu: usluge, Institucije /centri, destinacija, sustav prodaje i promocije.

Što se tiče usluga one uključuju razine cijena, kvalitetu liječnika i stručnog osoblja, mogućnost konzultacije, odnos prema gostu i pratitelju (potrebe, uslužnost i dr). Institucije i centri uključuju činitelje uspjeha kao primerice: akreditacija i certifikacija, ugled, kvaliteta i kontinuirano osuvremenjivanje opreme, higijenske procedure, ambijent prostora (uređenje interijera, sala za prijem, recepcije, sobe za goste, bazeni, restorani itd). Što se tiče uspješnosti destinacije ključni čimbenici su: laka dostupnost- bez viza, dugih procedura, karakter i razvojna koncepcija destinacije, raspoloživost smještaja i prihvatljive cijene, besplatan Wifi i prateći sadržaji (sportsko-rekreacijski, ugostiteljski i sl). Što se tiče posljednjeg čimbenika uspješnosti koji se odnosi na sustave prodaje i promocije naglašeni su: specijalizirane incoming turističke agencije, mogućnost organizacije zdravstvenog i turističkog dijela boravka, jednostavan način plaćanja usluga, ažurne informacije o destinaciji (sustav zdravstva, prirodni ljekoviti činitelji, ekologija, kultura, hrana, te efikasna nacionalna promocija (e-marketing, PR, specijalizirani sajmovi i sl).

2.2. Trendovi zdravstvenog turizma u Europi

Što se tiče razvoja privatnih klinika temelji se prije svega na razvoju i jačanju privatnog zdravstvenog osiguranja koje građanima nudi brz i jednostavan put do korištenja dijagnostičkih i terapijskih usluga u privatnim ordinacijama poliklinikama i bolnicama. Iako u Hrvatskoj već postoji mnoštvo kvalitetnih privatnih medicinskih ustanova njihov daljnji razvoj tek se očekuje, u posljednjih 20 godina bilježi se tendencija rasta korištenja usluga privatnih klinika, iako korisnici mogu uslugu potražiti i u državnim bolnicama.

Primjer takvih medicinsko turističkih kompleksa bolnice jesu npr: Cliniquedupont de chaume (Francuska) i Grand Resort (BadRegaz-Švicarska).

Primjer jedne klinike pod nazivom „France surgery“ u Francuskoj:

Bolnica se specijalizirala za pružanje medicinsko turističkih usluga klijentima te pruža različite usluge i pakete primjerice: Organizacija putovanja radi medicinskih usluga , pomoć kod organiziranja putovanja, prijevoz s zračne luke, prijevoz do zračne luke, organizacija putovanja zajedno s turističkom ponudom; pomoć kod organiziranja putovanja, prijevoz s zračne luke, organizacija hotela, restorana, turističkih aranžmana, turističkih vodiča. Osoba koja boravi u bolnici dobiva na korištenje kućni ogrtač te pribor za osobnu njegu kao i usluge frizera i kemijske čistionice, posebnu prehranu, novine i sl. France surgery ima ugovor s brojnim bolnicama i klinikama u Francuskoj.⁶

Jedna od takvih jest „Cliniquedupontduchaume“ koja je osnovana 1971. te je najveća privatna klinika (28 000 m²) u Francuskoj pruža čitav niz medicinskih usluga anestezija, kardiologija, traumatologija, sportska medicina, pneumatologija,

---

⁶<http://www.france-surgery.com.>, 28. svibnja 2015.

reanimacija, reumatologija, neurologija, oftalmologija, pedijatrija, fizijatrija, radiologija i onkologija.

Od zdravstvenog turizma Austrija ostvaruje 15,2% noćenja, Češka 17,5% , Mađarska 21% a susjedna Slovenija čak 32,3% u isto vrijeme Hrvatska od zdravstvenog turizma ostvaruje tek 0,23% dolazaka i 0,32% noćenja turista, što su poražavajući pokazatelji.

Primjerice možemo usporediti kraljevske toplice „Vichy“ u Francuskoj koje privlače slavne goste, najviše radi mira i diskrecije (vanjskih čimbenika, lokalno stanovništvo i sl)., vrhunska ponuda hotela, restorana, uređenje parkova i središta grada.

„Baden – Baden“ toplice i poznato mineralno lječilište ima dugu tradiciju lječilišta još od 16.st., ovaj gradić je na termalnim izvorima postao sjedište grofovije Baden, nudi visoko specijalizirane klinike, izuzetne hotele i uređene parkove, mineralne vode bogate su natrijevim kloridom, i temperaturu od 50 – 66 C. te koriste se pri liječenju reumatskih bolesti.

Bitno je reći kako ulogu poznatog i kvalitetnog lječilišta, termalnog, klimatskog i slično, čini niz uvjeta (čimbenici uspješnosti i faktori koje smo naveli prethodno u poglavlju), primjerice razine usluga, smještaj destinacije u kojoj se toplice nalaze, suradnja lokalnog stanovništva i zdravstvene ustanove-klinike, razina promocije u medijima, sustav prodaje i njegov način funkcioniranja i ostali relevantni činitelji koji utječu na stvaranje „brenda“ i prepoznatljivosti destinacije (države, mjesta, grada) i samog lječilišta (termalnog, klimatskog ili klinike).

3.RAZVOJ ZDRAVSTVENOG TURIZMA U ROVINJU

Postoji niz pravaca razvoja zdravstvenog turizma koji se mogu razvijati na području Bolnice, koji ukupno sadrži kao lokacija u širem obuhvatu cca 24 ha, dok u užem obuhvatu iznosi cca 11 ha. Postojeća iskorištenost iznosi svega 19% unutar detaljnog plana uređenja. Funkcija mora ostati lječilišna sa zdravstvenim turizmom. Potrebno je zaštititi, čuvati i urediti kompleks kao cjelinu. Očuvanje izvornih oblika građevina, karakterističnih vizura, elemenata identiteta i slike kompleksa kvalitetnih i uređenih zelenih površina. Izgradnja novog kupališta za potrebe zdravstvenog turizma, izraditi projektnu dokumentaciju.

Naredne aktivnosti su izrada projektne dokumentacije za potrebe budućeg centra-znanstvenog centra u sklopu centra za rehabilitaciju i wellness. S obzirom na karakter EU fondova u kojima ne postoje sredstva za zdravstvo, namjera je prioritetno bolnicu kandidirati za sredstva fondova kojima bi se riješile potrebe energetske učinkovitosti zgrada te kompletne infrastrukture bolnice. Potrebe će se kretati u vrijednosti od oko 10 milijuna eura.

Planirano je slijedeće: Rekonstrukcija i obnova postojećih objekata, izgradnja novih objekata i prostora, kompletno opremanje i uređenje svih prostora, uređenje vanjskog prostora i kompletna infrastruktura prostora, gradnja novih građevina. Projektantski i stručni nadzor, rekonstrukcija građevina i sl.

Zatim potrebno je istaknuti atraktivnu lokaciju, jedinstvenu namjenu plaže koje predstavljaju prostorni sklop velikih razvojnih potencijala

3.1. Razvoj kliničkog kompleksa „Enoch“

Projekt je podijeljen u dvije faze, u prvoj fazi planira se izgradnja osnovne komunalne infrastrukture, uređenje javnih zelenih i pratećih površina, rušenje nepotrebnih zgrada, eventualni restauratorski i konzervatorski radovi na zaštićenim objektima, čime će se stvoriti preduvjeti za privlačenje privatnih investitora. U drugoj fazi će se ulagati u izgradnju, rekonstrukciju, dogradnju i opremanje postojećih i novih objekata za potrebe specijalističkih medicinskih usluga i pratećih hotelsko turističkih sadržaja visoke kvalitete unutar zone.

Svrha ovog projekta je rješavanje spomenutih prepreka te se temelji na slijedećim trendovima a to su: rast potražnje u sektoru medicinskog turizma, rast zainteresiranosti turista za Jadranskim destinacijama, promjena načina života, starenje stanovništva, porast broja posjeta istočnoeuropskim destinacijama, promjena načina života, porast potražnje za uslugama privatnog zdravstva te daljnji razvoj privatnih klinika.

Osnovni proizvod čini niz visoko specijaliziranih usluga fokusiranih na povećanje zdravlja korisnika usluge u domeni terapije, dijagnostike i odluke uz to sastavni dio proizvoda su smještaj i prehrana, te ostali sadržaji.

Uvjeti za razvoj zdravstvenog turizma obuhvaćaju medicinske atribute (kontrola i analiza ljekovite vode i okolnog zraka, odgovarajuće ustanove,) i turističke atribute (smještaj gostiju prehrana , razonoda , sport i sl.)

Faze uređenja klinike/kompleksa Enoch , u zoni gdje se nalaze objekti bolnice trenutno, na mjestu nekadašnjeg staklenika može se planirati detaljni plan uređenja (DPU) od izgradnje novih spa apartmana kao nadopuna smještaju klijenata u wellness centru koji bi se nalazio na mjestu dječjeg paviljona i dvaju stambenih objekata koji nisu u funkciji.

Potrebno je sprovesti projekte vanjskog uređenja u cjelini (portirnica u recepcijski dio sa ulazom u wellness centar i kliniku, uređenja perivoja bolničkih vrtova, fontana, šetnice, spremišta preurediti i prilagoditi prostorno za veliko parkiralište). Ostale prenamjene obuhvaćale bi unutarnje i vanjske bazene, uređenje sala za masažu, aroma-soba apartmana za rehabilitaciju, instalacije vodovoda, uređenja bazenske tehnike, termalnoenergetski sustavi itd).

3.2. Postojeće stanje objekata Bolnice „Prim.dr.Martin Horvat“

U ovome poglavlju razmatramo postojeće stanje objekata kako bismo imali lakši i bolji uvid u stanje na terenu, i započeli s projektom stvaranja kliničkog kompleksa Enoch, koji bi obuhvaćao kompletnu reurbanizaciju objekata jednog dijela bolnice (sl. 3), (paviljona A i B, terapijskog odjela, bazena, šetnica, partera sunčališta, plaža i dr).

A odjel - obuhvaća funkcije liječenja i rehabilitacije kirurških i neurokirurških bolesnika

B odjel - obuhvaća liječenje i rehabilitaciju neurokirurških bolesnika, kapaciteti od oko 50 postelja (pokretni i nepokretni pacijenti). Korisnici ovog odjela jesu oboljeli od cerebro-vaskularnih bolesti s funkcionalnim posljedicama te oboljeli od degenerativnih bolesti.

D odjel - odjel obuhvaća usluge fizikalne medicine i sto postelja programi posebno planirani i organizirani (rehabilitacija invalida).

E odjel - obuhvaća dijagnostiku i političke djelatnosti. Usluge tog odjela su: specijalističko konzilijarni pregledi, specijalističko ambulantno fizikalno liječenje, usluge laboratorijske dijagnostike i EMG. (Delfar, 2000, 100-102).

Glavni način na koji će se projekt nadovezati na spomenute trendove jesu izgradnja i rekonstrukcija postojeće i nove komunalne infrastrukture, uređenje vanjskog prostora i eventualni restauracijsko-konzervacijski radovi na zaštićenim objektima na području

bolnice te aktivnosti usmjerene na marketing lokacije i privlačenje investitora u turističko -medicinsku zonu.

Reurbanizacija i zoniranje cijelog kompleksa bolnice, treba omogućiti adekvatne zone pristupa u pojedinim paviljonima duži tretman liječenja zone fizikalnih terapija u jedinstveni blok. Zone sporta i zone stanovanja većeg broja pratilaca u apartmanskom smještaju. Zone paviljona sa djelom za rekreaciju i šetnje, prenamjene prostora uza adaptacije i prilagođavanje danim zahtjevima. Veće i manje građanske zahvate i obrok te rekonstrukcije postojećih instalacija i inovacije medicinske opreme. Razvoj medicinskog i zdravstvenog turizma u Rovinju pozitivno bi se odrazio na otvaranje novih radnih mjesta te povećanjem kvalitete života stanovnika, a zaposlenicima Bolnice osiguralo bi se napredovanje edukacije i obrazovanje.

Slika 3. Paviljoni, dio bolnice Prim.dr.Martin Horvat

(Izvor: <http://www.istarski.hr>, 23.srpnja 2016).

3.3.Faze uređenja kliničkogkompeksa “Enoch“

Klinički centar Enoch kao novi projekt Bolnice za ortopediju Prim. dr.Martin Horvat osmišljen je kroz implementaciju tri odjela tj. proizvoda na području Bolnice u Rovinju

Mogućnost reurbanizacije (uređenja okoliša, interijera i eksterijera) jesu slijedeće:

1. Odjel ortopedije (paviljon B i A)
2. Odjel estetske kirurgije (odjel terapijskog rehabilitiranja,unutarnji bazen)
3. Centar Wellnessa i rehabilitacije (dječji paviljon, staklenik, stambeni objekti itd)

U medicinskom turizmu dominiraju stomatološke usluge (41%), ortopedski, kardiološki neurokirurški zahvati (40%), te zahvati estetske kirurgije (19 %).

Potrebne akcije i zadaci renoviranja postojeće bolnice-interijer i eksterijer

Nadalje potrebna je obnova dotrajale zgrade rezervirane za polikliniku i bolničko liječenje pacijenata HZZO-a. Uvođenje sustava hlađenja i klimatiziranja unutar bolnice tijekom ljetnih mjeseci, čišćenje dimnjaka i okoliša bolnice.

Pri inspekciji krovova utvrđeno je da postoji više od 200 rupa kroz koje probija kiša. U ovome trenutku prostorije Bolnice ne zadovoljavaju minimalne uvjete za boravak pacijenata. Aktualno bolnica posjeduje jednu terapeutsku plažu u potpunosti prilagođenu za invalide teškog stupnja na Jadranu da i na cijelom sjevernom Mediteranu. Pošto je terapeutska plaža u trenutno lošem stanju, a potrebno je investirati jer predstavlja dodanu vrijednost koja ju razlikuje od ostalih rehabilitacijskih ustanova u RH (Delfar, 2000).

3.3.1. Faza prva – uređenje plaža i obalnog dijela

Prva faza obuhvaćala bi procese uređenja morske obale, partera sunčališta i okoliša bolnice te rekonstrukcija postojećih objekata.

Navedeni zahvati i oblikovanje plaže pacijentima bolnice usredotočeni su na olakšanje korištenja plaže pacijentima bolnice ali i na poboljšanje i povećanje palete usluge koja se nudi samim pacijentima. Uređenje postojeće morske obale (sl. 4) i (sl.5) je planirano kao zahvat rekonstrukcije i sanacije postojećih obalnih zidova, te rampi za invalide i lukobrana.

Parter sunčališta je trenutno izveden kao betonska površina koja je oštećena pod utjecajem atmosferskih uvjeta i morske vode te je iz tog razloga planirana sanacija površine zamjenom završnog sloja. Zahvatom je također predviđena potpuna rekonstrukcija postojećeg drvenog objekta u kojem su trenutno smještene svlačionice za korisnike plaže i spremište, planirano je preuređenje postojećeg objekta na način da se su njemu smjeste nove svlačionice, spremište za opremu i ugostiteljski objekt koji bi posluživao korisnike plaže.

„Terapeutska plaža trenutno je u lošem stanju, potrebna je adekvatna nadogradnja, reurbanizacija i uređenje eksterijera, okoliša i stambenih objekata u blizini (stacionar bivši). U plažu je potrebno investirati jer predstavlja dodanu vrijednost koja nas razlikuje od ostalih rehabilitacijskih ustanova u Hrvatskoj.“

Sve zahvate za koje postoje namjenska sredstva, potrebno je obraditi i kandidirati na raspoložive fondove i to kako nacionalne tako i europske. Za sve prostore koje se studijom utvrde kao višak prostora, potrebno je pripremiti natječajnu dokumentaciju za koncesiju (zakup). Isto tako treba pripremiti i projektnu dokumentaciju za fazna sukladno financijskim mogućnostima uređenja smještajnih jedinica na način da se prostori klimatiziraju, upotpune kupaonicama u sobi, te da se opreme novom opremom.

Dio uređenja navedenog prostora mogao bi se prenijeti na teret fondovskih sredstava (energane, fasade, krovovi i lct). U svakom slučaju bez dokumentacije i studija nije moguće ozbiljnije razvijati ovaj projekt zdravstvenog centra u Rovinju.

Slika 4. Vizualizacija plaža i partera sunčališta- KlinikeEnoch.

(Izvor: <http://www.regionalexpress.hr>, 23.srpnja 2016).

Slika 5. Novi prijedlog plaže kliničkog kompleksa „Enoch“

(Izvor: <http://www.regionalexpress.hr>, 23.srpnja 2016).

3.3.2. Faza druga -reurbanizacija kompleksa „Enoch“

Potrebna je radi zoniranja cijelog kompleksa bolnice, treba omogućiti adekvatne zone pristupa. Tretmani liječenja za pojedine fizikalne terapije i rehabilitacije nakon ortopedskih operacija, estetskih zahvata na glavi i tijelu i dr.

Kompleks „Enoch“ obuhvaćao bi zone sporta i zone za stanovanje većeg broja pratilaca u apartmanskome smještaju, zone paviljona sa dijelom za rekreaciju i šetnje, uz prenamjenu prostora: adaptacije i prilagođavanje danim zahtjevima, veće i manje medicinske zahvate, te rekonstrukcije postojećih instalacija i inovacije na polju medicinske opreme.

Nekadašnji odijeli i raspored objekata promijenio bi se zbog novog projekta i reurbanizacije. Odjel ortopedije ostaje približno na istom mjestu (na preuređenom djelu paviljona A i B), odjel estetske kirurgije (terapijski odjel), dok će wellness centar biti smješten na području staklenika i stambenih objekata koji se trebaju renovirati i urediti interijere i eksterijere te dio okoliša koji nije u dobrom stanju korištenja. Wellnessapartmani nalazili bi se uz plaže i sunčališta na mjestu nekadašnjeg dječjeg paviljona uz more. Parkiralište bi se nalazilo na području skladišta, spremišta i garaže koje trenutno nisu u uporabi Bolnice Prim.dr.Martin Horvat, ali u budućnosti mogu poslužiti za ideju nove wellness, estetske i rehabilitacijske klinike „Enoch“.

Nadalje, bitno je naglasiti gdje će biti smješteni ulaz i ostali objekti koji nisu iskorišteni, te imaju potencijal razvitka. Nekadašnja portirnica tj. ulaz poslužiti će preuređenjem u veći prostor i postati recepcija za kompleks i wellness centar.

3.4. Ciljne skupine

„Korisnici zdravstveno turističkih programa ponajprije su zdrave osobe a potom i pojedinci s raznim kroničnim bolestima. Najčešće su to osobe s oštećenjima lokomotornogsustava, specifičnim kožnim oboljenjima, kroničnim bolestima respiratornog sustava, bolestima srca i krvnih žila i dr. Korisnik je turist, hotelski u kampu ili privatno smješten gost koji živi odabranim načinom života, dok dio dana odvaja za primjenu spomenutih činitelja i postupaka, to su zdrave i /ili osobe s kroničnim oštećenjima sustava za kretanje s određenim bolestima dišnog, krvožilnog sustava i kože. Znatna poticaj razvitku zdravstvenog turizma posljednjih godina daju različite hrvatske institucije (Ivanišević, 2001, 37).

Ciljna skupina koju smo naveli kao naziv za sve potencijalne korisnike usluga bolnice (rehabilitacija, liječenje, usluge wellnesa i sl), uključuje potencijalne privatne infrastrukturne investitore u turističko –medicinsku zonu i najmanje 10 privatnih zakupaca za pružanje usluga medicinskog turizma. Krajnji korisnici uključuju 20.000 pacijenata te njihovu pratnju i 500 direktno i indirektno radno aktivnih osoba uključenih u sektor medicinskog turizma.

Novi zdravstveno klinički kompleks „Enoch“ imao bi 500 osoba dnevno koje bi direktno i indirektno bile uključene u sektor medicinskog turizma bit će pod direktnim utjecajem jer će se stvoriti preduvjeti za pružanje medicinskih usluga visokih standarda i prihvatljivih cijena pacijentima.

Suvremeni način života uzrok je mnogih bolesti i bolesnih stanja različitih organskih sustava ljudskog organizma, današnji čovjek sve manje boravi u prirodi i ona sve manje povoljno djeluje na njegovo zdravlje, za razliku od medicine suvremeni turizam sve više prepoznaje vrijednosti prirodnih ljekovitih činitelja te sve više promiču u turističkoj ponudi kroz zdravstveni turizam.

„Ljudi suvremenih svjetonazora i stilova života, u tom smislu očekuju da im ponuda zdravstvenog turizma pomaže ostvariti jedan vrlo zahtjevan cilj, a to je očuvati i unaprijediti holistički shvaćeno zdravlje, fizičko mentalno i duhovno, dakako na krajnje lagodan i privlačan način (Kušan, 220).

„Zdravstveni turizam je u današnjem vremenu namijenjen ljudima koji žele održati i unaprijediti svoje zdravlje, takav proizvod ne može biti pomodna „roba“ te se u njegovo kreiranje treba uložiti mnogo specifičnih znanja i strpljivosti osobito znanja vezanog uz prirodne ljekovite činitelje zbog kojih će turisti dolaziti u takvu destinaciju (Kušen, 221).

Razvoj zdravstvenog turizma u Rovinju pozitivno bi se odrazio na otvaranje novih radnih mjesta te povećanjem kvalitete života stanovnika, a zaposlenicima Bolnice osiguralo bi se napredovanje edukacije i obrazovanje.

Zdravstveno-medicinski turizam donosi najviše prihode i dodanu vrijednost u turizmu, a hrvatsku turističku sezonu mogao bi produljiti na 365 dana, njen geografski položaj, čisto more, konkurentne cijene, ugledno medicinsko osoblje neke su od komparativnih prednosti hrvatskog turizma.⁷

Glavna su ciljna skupina medicinskog u ovome slučaju zdravstvenog turizma osobe treće dobi, dobro materijalno situirane, koje većinu godine žele provoditi na toplijim lokacijama.

---

⁷<http://www.dugirat.com/turizam.>, 25.7. 2016

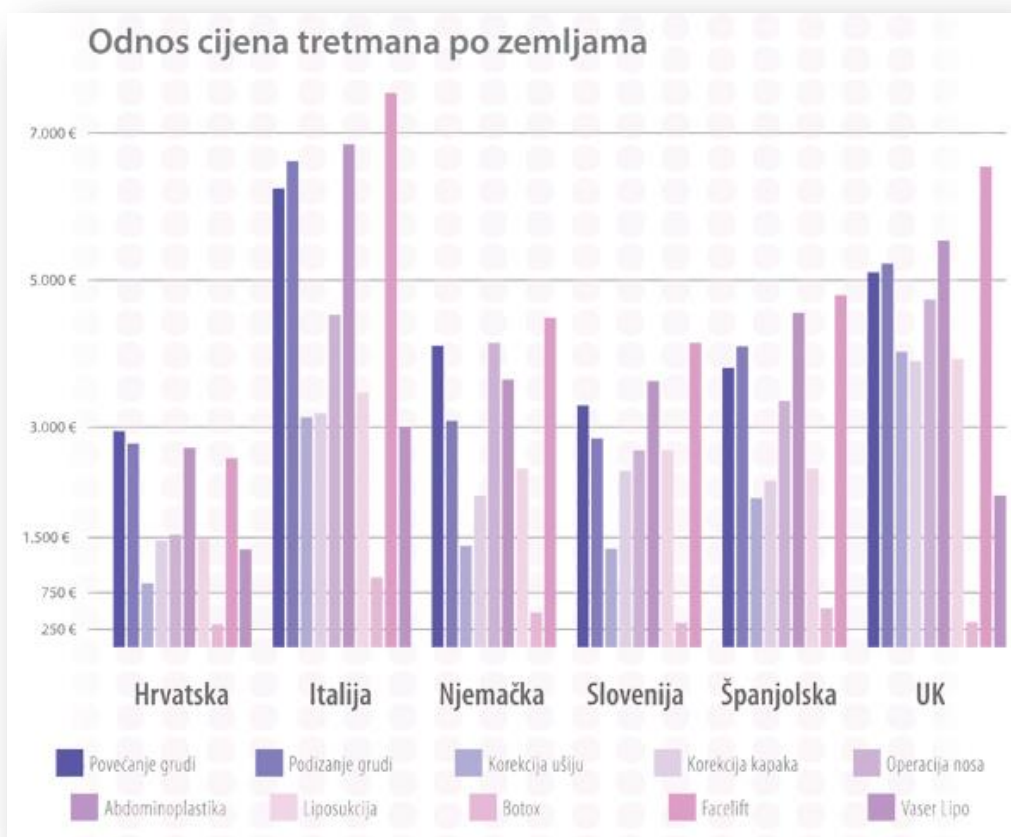
4. PROJEKT KLINIČKOG KOMPLEKSA ENOCH: ODJEL ESTETSKE KIRURGIJE

U ovome poglavlju fokus se odnosi na stvaranje kliničkog kompleksa uz tri različita projekta koji u cjelini čine novu bolnicu s postojećim objektima koji su reurbanizirani, uređenog okoliša i preuređenih interijera i eksterijera paviljona A i B, terapijskih bazena svakog odjela Bolnice.

Estetska kirurgija nedvojbeno je jedna od najvažnijih grana medicinskog turizma. Dakako, glavni razlog zbog kojega se mnogi odlučuju na estetski zahvat izvan matične zemlje jest vrlo visoka cijena, ili bolje rečeno, velika razlika u cijeni tretmana među državama.

Ovaj odjel nalazio bi se na mjestu gdje se nekada nalazio paviljon A (za prijem i liječenje potencijalnih inozemnih pacijenata).

Zanimljiva je činjenica, što čak 20% turista u svijetu putuje u svrhu estetski zahvata, pri tome obavi se 80% neinvazivnih i 20% invazivnih tretmana, a gosti se zadržavaju od 7 do 20 dana na rehabilitaciji.

Slika 6. Statistički podaci tretmana estetskih zahvata po zemljama EU

(Izvor: <http://www.cromedicator.hr>, 5. svibnja 2015)

Iz podataka koje smo dobili jasno se očituje velika fluktuacija cijena. Dok Slovenija, Njemačka i Španjolska imaju donekle ujednačen raspon cijena estetskih tretmana, Ujedinjeno Kraljevstvo i Italija značajno odmiču po skupoći svih usluga. Zanimljivo je primijetiti da je Ujedinjeno Kraljevstvo, zemlja koja po našem prethodnom istraživanju ima najviše cijene dentalne medicine u Europi, ovoga puta na drugom mjestu. Zasigurno nije slučajno da su cijene estetske kirurgije u Italiji izrazito visoke. Kao zemlja u kojoj su dizajn i ljepota osnovica kulturnog identiteta, u Italiji je lijepo tijelo cijenjeno kao nigdje drugdje.⁸

⁸<http://cromedicator.hr>, 5. svibnja 2015.

Na sreću, mnogi talijani već su upoznati s činjenicom da s druge strane Jadranskog mora postoje vrhunski liječnici koji će tražene estetske tretmane obaviti za trećinu cijene istog zahvata u Italiji.

4.1. Sadržaj proizvoda

Klinički kompleks „Enoch“ točnije odjel za rehabilitaciju i plastičnu kirurgiju - podrazumijevao bi kreiranje svjetski ugledne klinike, ipak nešto „ležernijeg“ tipa u odnosu na prethodno opisani. Medicinski program bi bio onaj za kojeg ima najviše zahtjeva na europskom tržištu. Uvjeti rehabilitacije su idealni, osiguravaju prekrasni ambijent, mikroklimu i diskreciju. Jedini nedostatak jesu veliki sraz u dostupnosti našim građanima radi cijena usluga te profitabilnosti programa s aspekta ekonomske koristi grada i županije upitna je jer je riječ o bolnici.

Estetski program uključivao bi: zahvate na tijelu, na glavi i vratu, zahvate filerimahijaluronske kiseline, dermatološki tračak i sl. Tretmane kao što su abdominoplastika (zatezanje kože trbuha), augmentacija grudi (povećanje grudi), mastopleksija (podizanje grudi), odstranjivanje ožiljaka i madeža, tretiranje rana.

Ostali tretmani i korekcije bile bi primjerice na glavi i vratu, operacije ušiju, operacija očnih kapaka, operacija nosa (rinoplastika), lifting lica, zahvati botoxom, filerima, popunjavanje usana i sl.

Oba odjela A i B (dosadašnji odjel estetske i ortopedije) moraju imati sve neophodne sadržaje za samostalno funkcioniranje i obavljanje zdravstvenih usluga i djelatnosti osim u slučaju kad se međusobno dogovore da se neki od sadržaja zajednički koristi zbog smanjenja troškova npr. Zajednička kuhinja (restoran bolnice s organskom hranom, veganskim menijem, hranom bez glutena, i hranom prilagođenom pacijentima koji žele voditi računa o zdravom načinu života), sa wellness sadržajima (sale aroma masaže, hotstone, parne kupelji, bazeni s termalnom vodom, šetnice, plaže i drugo.

Proizvode koje bi odjel estetske kirurgije provodio aktivno jesu: Paket „Anti-age tretmana“, cilj ovog tretmana je izgladiti bore, zategnuti opuštenu kožu. Mineralnom i mikro-dermabrazijom vulkanskim kamenjem, salicilnom kiselinom, rižinim škrobom te koktelom minerala kalcija i magnezija, bakra i cinka nečistoće kože cca (75 min-40 kn) Tretmani njege lica, njega ruku i stopala (manikura, pedikura, depilacije) te filerihijaluronskom kiselinom. Po izboru bi odjel estetske kirurgije sadržavao naknadno plaćanje paketa proizvoda koji bi nudili npr: savjet nutricionista, škola eko prehrane, savjet psihologa i dermatologa (pregled kože, noktiju i vlasišta klijenta).

Uz navedeno, odjel estetske kirurgije nalazio bi se na mjestu paviljona za terapijsku rehabilitaciju, pružao bi mogućnosti biranja paketa proizvoda koje pacijent ili klijent može samostalno odabrati, osim tretmana i njege lica i tijela, postoje mogućnosti anticelulitnih masaža, biranja dodatnih usluga klinike. Mogućnost noćenja u apartmanima, jednodnevnih izleta brodom na području Rovinja, pješačenja šetnicama uz mogućnost korištenja teretane. Sve navedene i još mnoge druge aktivnosti koje bi proširile ponudu grada Rovinja u smislu razvijanja zdravstvenog turizma i privlačenja turista iz regije (Austrija, Njemačka, Italija) koji bi imali dovoljno visok standard i financijske mogućnosti ostanka više od jednog dana kako bi osim određenih brzinskih zahvata, operacija i slično odvojili još koji dan za rehabilitaciju, noćenje i korištenje usluga kliničkog kompleksa „Enoch“.

5. PROJEKT KLINIČKOG KOMPLEKSA“ ENOCH“: ODJEL ORTOPEDIJE

Ortopedija ili ortopedska kirurgija je grana kirurgije, koja se bavi s mišićno-koštanim sustavom. Ortopedski kirurzi koriste operativne zahvate i neoperativne zahvate, da bi umanjili ili otklonili posljedice mišićno-koštanih trauma, sportskih ozljeda, degenerativnih bolesti, infekcija, tumora ili poremećaja.

„Moderna fizikalna terapija i rehabilitacija posjeduje brojne načine da se primjenom određenih uređaja postigne zadovoljavajuće djelovanje postupaka mora, alga, peloida, pijeska i naftalana. Koriste se dakle povoljno djelovanje klime, sunčeva zračenja, termomineralnih voda, jezera, mora, alga i peloida, ovakvi prirodni ljekoviti činitelji koriste se s najvažnijim ciljem a to je čuvanje i unaprjeđivanje zdravlja te poboljšanje vrsnoće života (Orlić, 2001, 184).

Kad se govori o ortopediji u zdravstvenom turizmu, promatrajući kroz razne socioekonomske oblike, ortopedska problematika najčešće je registrirano zdravstveno stanje koje zahvaća stotine milijuna ljudi diljem cijelog svijeta, upravo radi ogromnog utjecaja ortopedske problematike na kvalitetu života svakog od nas (Orlić, 2001, 185).

Preko polovina svih kroničnih bolesti u osoba iznad 65 godina života otpada na lokomotorni sustav, bolna leđa u drugi vodeći činitelj na listi kada se analiziraju bolovanja radne populacije. Promatramo li pak učestalost ortopedskih bolesti u RH, podaci za javno zdravstvo RH za 1999.godinu, govore da su liječnici primarne zdravstvene zaštite prema učestalosti bolesti koštano-zglobnog sustava registrirali na trećem mjestu a sveukupno su liječili 611.252 bolesnika. Zanimljivi su i korisni podaci kako bi shvatili koliko često između mnogobrojnih turista koji dolaze u Hrvatsku registriraju tegobe uslijed manje ili veće pojave degeneracijskih bolesti sustava za kretanja (Orlić, 2001, 188).

Vrijednost ortopedije i ortopedске problematike u zdravstvenom turizmu može se dakle jasno promatrati kroz kronične nezarazne bolesti u među koje ubrajamo: Kardiovaskularne bolesti (uvjetuju 52% svih smrtnih ishoda), karcinome (rizični čimbenici su pušenje, prehrana i stil života), dijabetes, nezgode (katastrofe i oružni sukobi), zapravo možemo reći kako stil života ima dodatni utjecaj na razvitak i opseg degeneracijskih promjena, a prekomjerna težina, loša prehrana, sjedenje, stresovi značajno povisuju učestalost artroza svih zglobova. Pa tako analizom značaja ortopedije u zdravstvenom turizmu odmah nam se fizička aktivnost i njezin nedostatak nameću kao značajni povezujući činitelj (Orlić, 2001, 189).

„Bolna leđa su drugi vodeći činitelji na listi kada se analiziraju bolovanja radne populacije, kada se govori o osteoporozi toj suvremenoj bolesti svijeta treba naglasiti da će čak 40% žena u dobi preko 50 godina imati određene tegobe radi osteoporoze. Istraživanja pak govore da će zemlje u razvitku potrošiti gotovo četvrtinu svojih financijskih sredstava za povrede uvjetovane prometnim ili radnim nezgodama. (Orlić, 2001, 187).

Budućnost korištenja zdravstvenog turizma za turiste i ortopedске bolesnike osigurava bolju i dužu turističku sezonu te veću važnost Hrvatske u svijetu.

Ovim projektom odjel ortopedije ostao bi na mjestu muškog i ženskog paviljona A i B, osim vanjskog i unutarnjeg uređenje, dopuna bi se fokusirala najviše na dodatne sadržaje, kao što su korištenja trećeg odjela wellnessa, masaža, korištenja unutarnjeg bazena u zimskim mjesecima kako bi klijenti i turisti iz susjednih zemalja, pa tako i domaće stanovništvo dolazilo u klinički centar koristiti usluge koje se ne tiču operacija, zahvata i liječenja već užitka, brige za zdravlje i sl.

5.1. Sadržaj proizvoda

Klinički kompleks „Enoch“ i njegov drugi projekt je nadogradnja postojećeg odjela za ortopediju, zadržao bi vanjski izgled restauracijom zgrade i interijera, modernizacijom liječničke opreme i sala za prijem pacijenata. Funkcije koje obavlja jesu liječenje primjenom usluga i postupaka fizikalne medicine, odvijao bi se u paviljonima A i B, nekadašnje Bolnice za ortopediju i rehabilitaciju „Prim.dr. Martin Horvat“. Obuhvaćao bi rehabilitaciju osoba s organskim i funkcionalnim poremećajima, zbog kompleksnosti ozljeda i ortopedskih bolesti. Nudio bi pružanje usluga fizikalne terapije i medicinske rehabilitacije te medicinskih odmora i rekreacije prema programima smještenih izvan bolnice. Temeljne aktivnosti bolnice jesu fizikalna medicina i medicinska rehabilitacija.

Prvo je potrebna konzultacija s klijentom, klijent dolaskom u Rovinj, prima uvid u zdravstveno stanje za tretman koji treba (ortopedski zahvat, korekcija vida, wellnessmasaže, korištenja bazena kao dodatni sadržaji ovog odjela). Uz svaki tretman na koji se odluči otvara se mogućnost za dodatnu uslugu koja se posebno naplaćuje uz početni paket (odabir liječenja, smještaj, hrana i rehabilitacija u wellnessu, bazenima, plan prehrane nutricionista bolnice, tjelovježba uz osobnog trenera i sl.) Smještaj soba je podignut na 3 zvjezdice, restoran bolnice nudi prehranu za vegane, vegetarijance, organski uzgojenu domaću hranu lokalnih uzgajivača voća i povrća, makrobiotičku. Na raspolaganju su individualna fizikalna rehabilitacija (dodatni sadržaji za rekreaciju u prirodi, šetnice za pješaćenje, trčanje, biciklizam, plaže za sunčanje i kupanje u ljetnoj sezoni (prilagođene invalidima i osobama s težim ozljedama). Osobni trener za pojedine skupine klijenata (pilates, medicinske vježbe, vježba za osobe treće dobi i sl).

Sedmo dnevni program „Vratite vitalnost vašim zglobovima“ – Program uključuje početni i završni pregled kod specijalista fizikalne i rehabilitacijske medicine, individualna medicinska gimnastika 6x tjedno, 3x tjedno parcijalna medicinska gimnastika, terapija protiv bolova, škola hodanja (kretanje u prirodi, pješaćenja uz asistenta, oporavak po izboru u bazenima s ljekovitim svojstvima, parne kupelji i aromaterapeutske masaže na raspolaganju).

5.2. Dodatne usluge

Ponuda različitih tipova masaža (unutar odjela i izvan njega povezanost s trećim odjelom za wellness rehabilitaciju) primjerice: aromaterapeutske masaže (uz zapošljavanje kvalificiranog kadra ljudi osposobljenih za aromaterapiju) i saune.

Što se tiče vrsti sauna, u Finskoj sauni iz higijenskih razloga moramo izbjegavati direktan dodir tijela i drveta, nakon saune slijedi osvježanje u bazenu, nakon saune potrebno je istuširati se mlakom vodom a tek nakon toga hladnom.

U turskoj sauni prevladava temperatura od 45 – 52 C , uz 100 % vlažnost, pogodna je za čišćenje organizma i opuštanje uz preporučeni boravak od 15/20 minuta.⁹

Aktivnosti vezane za slobodno vrijeme usko su povezane sa zadovoljavanjem potreba za što dužim čuvanjem i njegovanjem zdravlja i produženju ljudskog života, ali i stvaranjem stanja ugone i zadovoljstva.

Zdravstveno turistički paket treba da bude personaliziran u potpunosti prilagođen i projektiran prema potrebama i zahtjevima gosta/klijenta, njegovoj dobi, spolu, fizičkoj kondiciji i zdravlju, duhovnom stanju. Zdravstveni tretmani specifični za zdravstveni turizam uvjetovani su vrstom prirodnog činitelja; mineralne vode i blato, klima i klimatoterapija, morske vode, morsko i primorsko bilje (talasoterapija) i dr.

Kvaliteta zdravstveno- turističkog paketa ovisi o dva elementa; diverzifikaciji ponude i personalizaciji usluga. Zdravlje i ljepota su danas , a bit će i ubuduće ono za čim ljudi žude i što žele imati.

---

⁹<http://www.wellness.hr.>, 29.ožujka 2016

6. PROJEKT KLINIČKOG KOMPLEKSA „ENOCH“: WELLNESS OGRANAK

Ponuda wellnessa dio je zdravstvene ponude u kojoj se mogu ali i ne moraju koristiti prirodni činitelji, u slučaju Rovinja najčešće je to čistoća mora i plaža, i velik broj sunčanih sati u ljetnim mjesecima. Prirodni resursi ovog mjesta, tako i primorskog dijela Hrvatske pogoduju razvoju klimatskih lječilišta i zdravstvenog turizma, poput Bolnice za ortopediju u Rovinju i primjerice Opatiji (Thalassoterapija), zbog sve većeg broj turista koji pokazuju interes za ovu vrstu usluga.

Wellness je sociokulturna pojava jer odražava trendove, želje i potrebe čovjeka. Najviše je zastupljen u turizmu, koncentrira se na ono što donosi dobro zdravlje, koncept salutogeneze (nauke o zdravlju), te razvija vježbe i postupke za podizanje i održavanje kvalitete života, poticanje zdravih životnih navika. Wellness predstavlja odgovor na želje ljudi budući da je to pokret koji nudi pozitivan način života te sjedinjuje niz aktivnosti usmjerenih ka održavanju i unaprjeđenju ljudskog zdravlja, bazira se na potrebama ljudi niz aktivnosti usmjerenih održavanju i unaprjeđenju ljudskog zdravlja. Zapravo možemo reći da se temelji na potrebama ljudi za aktivnim odmorom, relaksacijom, zdravom hranom, njegom i ljepotom te osobnom razvoju čovjeka.

S ciljem proširenja tržišnog i proizvodnog miksa, wellness ne samo da je penetrirao u zdravstveno – turističke komplekse već, kao oblik ponude koji nije primarno ovisan o prirodnim ljekovitim činiteljima, postaje gotovo uobičajeni komplementarni sadržaj u hotelijerstvu te u turističkim destinacijama, a sve više razvija i u gradovima kao sastavni dio suvremenog života lokalnog stanovništva (Kušen, 2006, 219).

Pretpostavke za medicinski turizam i njegov uspješan razvoj jesu: visoko kvalificirani zdravstveni kadar, dijagnostika, tradicija, okoliš, lokalna uprava itd. Dok nedostaci bi mogli biti: adekvatni smještajni i terapijski kapaciteti te oprema.

Medicinski program uključuje slijedeće usluge i nalazio bi se na području nekadašnjeg staklenika uz dvije plaže na drugoj strani bolnice.

Fizioterapeuti za ortopedski odjel, savjetovanje s nutricionistom i psihologom bolnice, dermatološka kozmetologija (savjet prema tipu kože, tretmani lica i tijela, depilacije, poklon proizvodi od ekoloških proizvođača – lavanda ružmarin iz ponude Aromatice,

manikure i pedikure u ponudi), saune i parne kupelji, bazeni za rehabilitaciju nakon operacijski zahvata, wellness masaže (švedska, hotstone, klasične masaže, refleksološke, limfne drenaže, masaže maslinovim uljem i lavandinim eteričnim uljem u sklopu ponude aromaterapeuta).

Uključivanje wellness zone u zaseban dio bolnice koji se ne koristi u bolničke svrhe, preuredio bi se u manji hotel za noćenja pacijenata ili novih turista (inozemnih i domaćih) koji se žele rehabilitirati u sklopu bolnice. (Nekadašnji dječji paviljon uz plaže i parter sunčališta, i stacionar II.)

6.1. SADRŽAJ PROIZVODA

Wellnessponuda ovog ogranka kliničkog centra „Enoch“ uključivala bi osim medicinskog programa i spa ponude, nudi različite vrste masaža koje su na raspolaganju pacijentima ili se nalaze paketima koje centar osmisli (za ljude koje žele posjetiti isključivo centar wellnessa) primjerice „*Ladysthings*“ koji uključuje depilaciju i tretman lica uz spa prehranu u restoranu zdrave hrane, noćenje u apartmanu bolnice.)

Paketi masaža u sklopu ponudewellness programa kliničkog centra Enoch:

Švedska masaža- koju je razvio dr.Lang pri kojoj se primjenjuje mnogo jači i dublji pritisak, te vrlo efikasno pospješuje oksigenaciju krvi i otpuštanje metabolita kao što je mliječna kiselina iz naših tkiva i mišića.

Refleksološka masaža- refleksne zone nalaze se na stopalima, ušima, rukama, jeziku i glavi, najčešće se primjenjuje na stopalima i dlanovima, stimuliranjem određenih zona. Refleksologija je znanost liječenja i iscjeljenja, kada se energija blokira, stimulacijom refleksnih zona, pritiskom – akupresurom može se otkriti u kojem organu ili dijelu tijela je došlo do zastoja, ona se rabi za opuštanje, smanjivanje stresa, poboljšanje koncentracije i ukupnog energetskog potencijala tijela.

Hotstone masaža s toplim kamenjem - koristi se bazaltno kamenje vulkanskog podrijetla, crne ili tamnosive boje, a zbog prisutnosti nekih elemenata može biti i zelenkast. Pronalazi se u vodi ili presušanim koritima rijeka. Stoljetno djelovanje vode učinilo je kamenje zaobljenim i glatkim, pogodnim za masiranje, bazaltno kamenje

idealno je za ovu vrstu tretmana zbog svog specifičnog toplinskog kapaciteta koji je vrlo visok te polaganog otpuštanja topline za vrijeme tretmana, veća gustoća kamena i njegovo bogatstvo mineralima željeza i magnezija čine ga pogodnijim za tretmane.

Aromaterapeutske masaže eteričnim uljima-Aromaterapija je popularna u kozmetici u kojoj se eterična ulja koriste u programima za njegu kože lica i tijela te u sklopu masaže za poboljšanje stanja kože, ona je kompatibilna s drugim prirodnim terapijama uz moguću iznimku homeopatije. Ona predstavlja kontroliranu uporabu eteričnih ulja u svrhu očuvanja i unapređenja zdravlja tijela, uma i duha.

6.1.1.Povijesni dio aromaterapije: Klasični svijet

„Stari su Grci aromatične tvari koristili su u kupeljima, a mirisna ulja naširoko su se koristila u zdravstvene svrhe, važno je spomenuti da su grci zapisali najveći dio svojega medicinskog znanja koji je stoljećima prenošeno s naraštaja na naraštaj. Hipokrat je koristio mnogo biljnih pripravaka te pisao o njima bilježeći opažanja koja su u aromaterapiji i danas važna, Teofrast je napisao prvu raspravu o mirisu, zvana „O mirisima“. Veliki dio našeg današnjeg medicinskog znanja o ljekovitim travama potječe od Dioskrida.

Stari svijet „Mirisno kađenje se od početaka čovječanstva primjenjuje u sklopu svakodnevnih rituala i vjerskih obreda, kao izraz sveprisutne svetosti i podsjetnik na nju, miris se smatrao očitovanjem božanskog na zemlji poveznicom ljudskih bića i bogova, sredstvom posredovanja i posrednikom, tvorevinom tvari i očitovanjem duha. U Indiji se eterična ulja koriste tisućama godina, vjerojatno je jedino mjesto na svijetu na kojemu ta tradicija nikada nije izgubljena.“

Eterična ulja i njihove blagodati –biraju se s ciljem poboljšanja tjelesnog i emocionalnog stanja, eterična ulja dobivena iz biljaka imaju osobita terapijska svojstva, koja je moguće iskoristiti za poboljšavanje zdravlja i sprečavanje bolesti. Eterična ulja moguće je koristiti za poboljšavanje zdravlja i sprečavanje bolesti, moguće je isto tako koristiti za druge tretmane kao dio integriranog pristupa zdravstvenim problemima (Hoare, J.,2010: Aromaterapija, Planetopija, Zagreb).

6.2. WELLNESS TURIZAM U HRVATSKOJ

Wellness ne predstavlja prolazni trend već životni stil koji obogaćuje život pojedinca. Zsigurno wellness možemo nazvati budućnošću turizma, a Hrvatska treba iskoristiti sve svoje potencijale te postati značajna europska wellness destinacija u koju će se zadovoljni turisti uvijek vraćati. Zdravstveni turizam predstavlja početni oblik razvoja turizma u Hrvatskoj, kod nas su se prirodni resursi npr: izvori termalnih voda, ljekovita blata, vegetacije i ostalo koristilo za razvoj lječilišta. Hrvatska turistička ponuda ozbiljnije je prepoznala wellness tek prije nekoliko godina taj inozemni trend i potražnju za sadržajima wellness koji predstavlja novi oblik turizma.

Wellness se koristi vrlo široko i nedefinirano doživljava se kao trend i kao nešto što donosi profit. Kako bi se wellness mogao sagledati u cijelosti bitno ga je promatrati kroz slijedeće dimenzije.

Tablica 4. DIMENZIJE WELLNESS TURIZMA

FIZIČKA DIMENZIJA	Naglašena je važnost fizičke aktivnosti, vježbanja i kretanja
SOCIJALNA DIMENZIJA	Naglašena je sposobnost komunikacije i interakcije s drugima
EMOCIONALNA DIMENZIJA	Naglašena je važnost emocionalnog zdravlja
INTELEKTUALNA DIMENZIJA	Naglašava se čovjekova težnja za učenjem i upoznavanjem novoga
PROFESIONALNA DIMENZIJA	Naglasak je na važnosti zadovoljstva u profesiji
DUHOVNA DIMENZIJA	Naglasak na važnosti duhovne snage i unutarnjeg mira
EKOLOŠKA DIMENZIJA	Naglasak na važnosti zdravog okoliša za ljudsko zdravlje

(Izvor: Prilagođeno prema podacima stranice, <http://www.spa-wellness.com.hr>, 23.lipnja 2016).

„Bitno je sve dimenzije wellnessa uskladiti, da bi čovjek bio zdrav i zadovoljan važno je da više pažnje posveti sebi te da ima želju unaprijediti zdravlje i život. Tu bitnu ulogu igraju wellness centri koji bi trebali biti mjesta za opuštanje, ali i mjesta na kojima se može naučiti kako uvesti pozitivne promjene u život i kreirati vlastito zdravlje

U cilju razvoja kvalitetne wellness ponude Hrvatska gospodarska komora započela je izradu smjernica razvoja strategije i standarda hrvatskog wellnessa. Osnovana je Strukovna grupacija wellness čiji se broj članova neprestano mijenja, odnosno raste. Grupacija je pokrenula osnivanje marke „Hrvatski wellness“ gdje će članstvo biti uvjetovano poštivanjem wellness standarda kvalitete što bi trebalo stabilizirati wellness kao pokretačku snagu budućeg rasta turizma. Marka „Hrvatski wellness“ trenutno je u postupku registracije.

Potencijali "Hrvatskog wellnessa" su prirodni činitelji: aromaterapije, ekstrakti morske flore, autohtona esencijalna ulja i ekstrakti autohtonih ljekovitih bilja, ljekovite vode te autohtona zdrava hrana, u kombinaciji s jedinstvenim wellness terapijama inspiriranim morem i klimom.

„Wellness hoteli su tek dio hrvatske zdravstveno – turističke ponude, ali najznačajniji ciljevi wellnessa slični su onima zdravstvenog turizma, s time da se u njima mogu, ali ne moraju koristiti prirodni ljekoviti činitelji i obavljati liječnički nadzor „ (Kušen, 2006, 218).

Hotelska wellness ponuda u primorskim destinacijama konkurentna je i prema kriterijima kvalitete i prema kriterijima cijena u međunarodnim uvjetima. No ona je u ovom trenutku malobrojna i tržišno neprepoznatljiva. Osim Opatije gdje je nedvojbeno započet proces jasnog profiliranja osnovne turističke destinacije prema zdravstvenom turizmu, u ostalim ugostiteljskim kompleksima ili pojedinačnim hotelima, wellness ponuda je važan ali samo jedan od standardnih sadržaja objekata bez osiguravanja prepoznatljivosti kao zdravstveno-turističkog objekta (Kušen, 2006, 219).

6.3. VIZIJA RAZVOJA WELLNESS TURIZMA

Bogatstvo i raznolikost wellness programa i sadržaja u kombinaciji s lakom cjelogodišnjom dostupnošću visokom ambijentalnošću i ekološkom očuvanošću te širinom destinacijskog lanca vrijednosti predstavljati će ključne razlikovne elemente za uspostavu poželjnog globalnog brenda.

Ponuda kakva bi trebala biti je doživljajno konkurentni wellness, sadržajno bogat, međunarodno prepoznatljiv, ključni preduvjeti razvoja su brendiranje –stvaranje srednjoeuropske wellnessdestincije (primjerice wellnessodijel u kompleksu Enoch-Rovinj).

Potražnju će privlačiti morem i klimom, ambijentalnošću i ekološkom osviještenošću te kvalitetom destinacijskog lanca.

Ciljevi razvoja zdravstvenog turizma kroz wellness potencijal kliničkog kompleksa „Enoch“ jesu unaprijeđenje prepoznatljivosti, povećanje stručne osposobljenosti kadra i obogaćivanje ponude grada Rovinja.

6.4. KOMPARACIJA WELLNESS I SPA HOTELI

Spa je pojam koji potječe i povezuje se sa različitim izvorima i konceptima povezanim sa korištenjem vode u ljekovite svrhe. Revitalizacija i uređenja starih bazena, korištenje u svrhe liječenja i rehabilitacije uz ponudu različitih prostorija za masaže i saune. „Spa znači termalni izvor, odnosno mjesto ljetovalište u kojem se izvor nalazi (izvorno Spa je gradić nedaleko od Liegea u Belgiji gdje se nalazi mineralno vrelo), osim toga spa je u engleski jezik stigao iz Latinskog jezika, od sintagme Salusperaquam (Vodom do zdravlja), koja izražava stav starih rimljana o djelotvornosti ljekovite vode. Uz termalno-mineralne vode i ljekovita blata najčešće se veže i wellness ponuda“ (Kušen, 222).

Možemo se nadovezati na tzv. „spa hotele“ zbog toga što se mogu adekvatno spojiti u cijeli projekt nove klinike (i samim time povećati iskorištenost kapaciteta s druge strane koja se treba reurbanizirati i dodatno urediti okolišno). Uz preuređenje okoliša i perivoja bolnice pogotovo kao nadopunu sadržajima u blizini plaža i wellness uslugama koje će činiti dobru protutežu odijelima estetske kirurgije i odjelu ortopedije s prvog dijela ulaska u bolnicu.

„Spa hoteli nude usluge vezane za očuvanje zdravlja, ljepote, fizičku i duhovnu snagu, zdravu hranu, razne duhovne i fizičke vježbe i meditacije korištenje prirodnih činitelja i resursa smještene uz prirodne izvore zdravlja (mineralna voda, more, jezero ili rijeka). Postoje različite vrste spanpr: Spa klub, dnevni spa, destinacijski spa, medicinski, spa s mineralnim vrelom, ili odmarališni /hotelski spa –koji uključuje spa u sklopu odmarališta ili hotela, s profesionalnim pružanjem usluga fitness, wellness programa i spa prehranom“ (Avelini-Holjevac, 2001, 72-75).

Wellness hoteli uglavnom su visoke kategorije s wellness centrima koji su namijenjeni gostima za vikend ili višednevnim wellness aranžmanima te poslovnim ljudima koji svoje slobodno vrijeme koriste za opuštanje u wellness centrima. Razlika između gradskih i hotelskih centara je što su gradski površinom manji od hotelskih, a njihova ponuda usmjerena je na kraće i kompaktnije tretmane jer su im korisnici uglavnom zaposleni ljudi s malo slobodnog vremena kojeg žele što potpunije i kvalitetnije iskoristiti. Wellness industrija ostvaruje prihod od wellness usluga kako u samom hotelu tako i u destinaciji (Andrijašević, 2004, 16).

7. Ciljevi projekta kliničkog kompleksa „Enoch“

Opći cilj projekta je pridonijeti diverzifikaciji kvalitete, konkurentnosti i održivosti turističke ponude Istre i regije. Istarska županija je nositelj projekta dok su Grad Rovinj i Bolnica u Rovinju projektni partneri

Grad Rovinj ima predispoziciju za razvoj medicinskog turizma određena turističko medicinska infrastruktura postoji, međutim ona nije adekvatna, usluge i proizvodi zastarjeli su i nerazvijeni u odnosu na današnje trendove što negativno utječe na razvoj i konkurentnost Istarske županije. Potrebno je pridonijeti diverzifikaciji, konkurentnosti i održivosti turističke ponude Istre, Jadranske regije i Hrvatske.

Potrebne su slijedeće aktivnosti: uređenje osnovne javne infrastrukture, uređenjem vanjskog prostora i kompletne javne komunalne infrastrukture time bi se ostvarili preduvjeti za privlačenje potencijalnih investitora u suvremenu turističku medicinsku zonu. Samo kroz strateški i integralni pristup ovoj lokaciji može se doprinijeti održivom razvoju, i podizanju kvalitete i konkurentnosti turističke destinacije Rovinja i Istre.¹⁰

Kompleks na lokaciji Bolnice „Prim.dr.Martin Horvat,“ obuhvaćao bi koncentraciju različitih specijaliziranih uslužnih djelatnosti uz tehnološke inovacije i adekvatno medicinsko osoblje. To su primjerice: Jedan dio predviđen za wellness centar (kao dodatni sadržaj i usluge Bolnice), te novi odjel estetske kirurgije i renovirani odjel ortopedije i rehabilitacije. Već spomenuta ulaganja u sadržaje nove bolnice, prostorije rehabilitacija, restorana, unutarnjih bazena, medicinskih sala, osoblja, apartmana i dr., kako bi cijeli kompleks bio u cijelosti kompletno renoviran (eksterijer i interijer bolnice).

Multiplikativni učinci obuhvaćali bi primjerice: povećanje privatnih investicija, povećanje prihoda i dodane vrijednosti u gradovima Istarske županije, stvaranje novih radnih mjesta. (Neovisno o turističkoj sezoni, doprinijet će povećanju turističkih posjeta i popunjenosti kapaciteta te većoj potrošnji tokom cijele godine.)

---

¹⁰Delfar, V., 2000: Studije okvirnih mogućnosti razvoja bolnice za ortopediju i rehabilitaciju „Prim.dr.Martin Horvat“ Rovinj., Icon interconsulting.d.d.

Ograničenja projekta mogu biti primjerice nedostaci potencijala Rovinja i projekta stvaranja zdravstvenog turizma kompleksa „Enoch“ za ortopediju i estetsku kirurgiju.

Nedostatak specifičnih znanja medicinskog osoblja za pružanje usluga medicinskog turizma, kako bi se doprinijelo unaprjeđenju usluga i jačanju konkurentnosti medicinskog turizma. Planski nije omogućen drugi ulaz u kompleks „Enoch“ i wellness centra (zajednički ulazi recepcija). Niska osviještenost opće javnosti o medicinskom turizmu, niska osviještenost o mogućnostima medicinskog turizma te njegovog povezivanja s ostalim ponudama.

Neprepoznatljivost Jadrana i Hrvatske kao destinacije za medicinski turizam, zbog svog geografskog položaja, Jadran odn. Hrvatska ima veliki potencijal za razvijanje zdravstvenog turizma. Korisnik zdravstvenog turizma ne traži kao nužni uvjet smještaj u liječilištu smještaj u standardnom hotelu.

Post-sezona u razvoju zdravstvenog turizma Rovinja, izvan ljetne kupališne sezone, primjerice preostale dane u godini, može se koristiti postojećim smještajnim kapacitetima, turističko-ugostiteljskom suprastrukturu uz inhalaciju aerosola morske vode na otvorenom. Šetnje perivojem bolnice i šetnicama, korištenje zatvorenih bazena s staklenim zidovima umjesto uobičajenih s pogledom na Rovinj. Korištenje prostorija uređenih za fizioterapeutske masaže, aromaterapije eteričnim biljem i maslinovim uljem te talasoterapija -terapija na bazi tople morske vode u krajevima s blagom klimom.

ZAKLJUČAK

Snazna međusobna ovisnost zdravlja suvremenog čovjeka i turizma jest univerzalna i neupitna.

Zdravlje je najstariji i najjači motiv turističkih kretanja zbog toga se gotovo cjelokupni turizam može smatrati zdravstvenim turizmom u širem smislu.

Istarska županija na koji bi način participirala, može obnoviti postojeću te izgraditi novu komunalnu javnu infrastrukturu , urediti vanjski prostor i obnoviti zaštićene objekte te spriječiti njihovo propadanje na elitnoj lokaciji poluotoka Muccia. Zatim bi se sa specijalizacijom u sektoru medicinskog turizma značajno će se ojačati održivost, kvaliteta i konkurentnost turističke ponude Istre. Samim time došlo bi do značajnih privatnih investicija u specijalizirane hotele i medicinske objekte, razvoja i privlačenja malih poduzeća iz pratećih medicinskih i turističkih djelatnosti. Rast njihove dodane vrijednosti i otvaranja novih radnih mjesta.

Grad Rovinj putem kojeg će implementacija projektnih aktivnosti srediti i razvojno aktivirati dio grada. Grad će zadržati prirodno i kulturno bogatstvo poluotoka ali i diverzificirati i unaprijediti kvalitetnu turističku ponudu Rovinja i privući nova poduzeća investitore za ulaganja u Bolnicu kao medicinsko-turistički centar za dugoročno podizanje konkurentnosti grada Rovinj

LITERATURA

Knjige

1. Kušen, E., 2006: Zdravstveni turizam u: Hrvatski turizam plavo bijelo zeleno, Institut za turizam.
2. Rudelić, I., 1997 : Povijest medicine u južnoj Istri: u okviru svjetskih zbivanja, 23-24.
3. Budicin, E., Radossi, G., 1976: Prim.dr.Martin Horvat- skupština općine Rovinj, 50-54
4. Hoare, J., 2010: Aromaterapija, Planetopija, Zagreb.

Publikacije

1. Andrijašević, Bartoluci, M., 2004: Uloga wellnessa u suvremenom turizmu, Acta turistica, vol. 16.
2. Delfar, V., 2000: Studije okvirnih mogućnosti razvoja bolnice za ortopediju i rehabilitaciju „Prim.dr.Martin Horvat“ –(Rovinj., Icon interconsulting.d.d.)
3. Marić, K., Ujčić, T., 2013: Špicije/L Uspeisio, Spomeni na Morsko lječilište u Rovinju, 1888-1947., Rovinj.
4. Reš, T., Tiani, E., Majstorović, B., Dajković, N., i dr: 1988, Historijat bolnice za ortopedsku kirurgiju i rehabilitaciju-Rovinj, „Bolnica prim.dr. Martin Horvat“ 1888 - 1988, Ospedale, 14-16.

Članci iz knjiga

Avelini Holjevac I., 2001: Spa hoteli- sadašnjost i budućnost zdravstvenog turizma u: Zdravstveni turizam u Hrvatskoj, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Ivanišević G., Zagreb, 71-75.

Kušen, E., 2001: Turistički aspekti zdravstvenog turizma u: Zdravstveni turizam u Hrvatskoj, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Ivanišević G., Zagreb, 50-51.

Orlić, D., 2001: Ortopedija u zdravstvenom turizmu u: Zdravstveni turizam u Hrvatskoj, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Ivanišević G., Zagreb, 187-188.

Pačić, J., 2001: Istarske toplice u zdravstvenom turizmu u: Zdravstveni turizam u Hrvatskoj, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Ivanišević G., Zagreb, 256-257.

Internet izvori

http://croatialink.com/wiki/Zdravstveni_turizam:_definicija,_povijest_i_podjela, 30.svibnja 2015.

<http://www.wellness.hr.>, 29.ožujka 2016.

<http://www.france-surgery.com>, 1. lipnja 2016.

<http://www.clinique-pontdechaume.fr.>, 5 lipnja 2016.

<http://www.cromedior.com/hr/novosti/cromedior/veliko-istrazivanje-cijena-estetske-kirurgije-infografika>, 4. svibnja 2015.

www.mint.hr, statistički izvještaji Državnog zavoda za statistiku, dolasci turista u 2012., 25. svibnja 2016.

<http://www.poslovnih.hr/after5/kirurgija-i-safari-u-jednom-aranzmanu-235815>, 27.svibnja 2015.

<http://www.spa-wellness.com.hr>, 24. lipnja 2016.

http://mrezaznanja.hr/potencijali/razvoja/med/turizma_u_hrvatskoj#.pdf., 25.svibnja 2016.

<http://www.dugirat.com/turizam/37-turizam/13122-budunost-je-u-medicinskom-turizmu-a-ne-u-golf-terenima-v15-13122>, 25.7. 2016.

POPIS TABLICA

Tablica 1. Prirodni ljekoviti činitelji, 1. lipnja 2015.

Tablica 2. Smještajni kapaciteti prema kategorijama turističkim smještajnim objektima od 2012-2014.godine, 10. ožujka 2015.

Tablica 3. SWOT analiza zdravstvenog turizma u RH, 4. srpnja 2015.

Tablica 4. Dimenzije Wellness turizma, 23. lipnja 2016.

POPIS SLIKA

Slika 1. Špicije -BolnicaMorsko lječilište Nadvojvotkinja Marija Terezija, lipanj 2016.

Slika 2. Paviljon B, godine 1979., Marić, K., Ujčić, T., 2013: Špicije/L Uspeisio, Spomeni na Morsko lječilište u Rovinju, 1888-1947., Rovinj, srpanj 2016.

Slika 3. Paviljoni Bolnice Prim.dr.Martin Horvat, <http://www.istarski.hr>, srpanj 2016.

Slika 4. Vizualizacija plaža i partera sunčališta Kliničkog centra Enoch, srpanj 2016.

Slika 5. Novi prijedlog plaće Kliničkog centra Enoch, srpanj 2016.

SAŽETAK

Briga za očuvanje zdravlja i kvalitete života osnovni su motivi odlaska na zdravstveno-turističko putovanje i boravak.

Zdravstveni turizam je suradničko područje dvaju sektora turističkog i zdravstvenog, osnovna nit vodilja projekta kliničkog kompleksa „Enoch“ bila je stvoriti mjesto koje bi ponudilo jedinstveni prostorni doživljaj. U radu smo kroz niz poglavlja upoznali se s temom kroz opis i analize zdravstvenog turizma u Hrvatskoj, Europi i trendovima na tržištu. Kako bi dobili jasan uvid u stanje i stvorili proizvod na temelju postojeće Bolnice za ortopediju i rehabilitaciju „Prim.dr.Martin Horvat“ u Rovinju te daljnjim ulaganjima. Preuređenjem okoliša, reurbanizacijom i provođenjem projekta kroz tri faze koje bi obuhvaćale zadržavanje odjela za ortopediju i terapijsko-rehabilitacijskog paviljona, uz nadogradnju wellness centra, uređenje šetnica, plaža, sunčališta, parkinga i recepcije.

Stvaranjem odjela za estetsku kirurgiju i wellness centra uz plaže, uvođenjem novog liječničkog kadra, osuvremenjivanjem opreme, obogaćivanjem ponude (restorani, bazeni i sl.), uz praćenje trendova u svijetu i Europi, postoji mogućnost stvaranja konkurentnog proizvoda i podizanje kvalitete i promocija grada Rovinja kao destinacije zdravstvenog turizma, samim time sezona se produljuje na zimsku (uz wellness centar, masaže, unutarnje bazene, sportske sadržaje, i ostalo). Diverzificirati će se ponuda koja je većinu godine jednolična i fokusirana na masovni turizam i kupališnu ljetnu sezonu Rovinja. Stvaranjem ovakvog projekta i njegovom realizacijom povećava se prihod grada i županije, privlače se strani investitori voljni ulagati u sadašnju Bolnicu, zapošljavanje specijaliziranog kadra a kroz različite dodatne usluge i aktivnosti koje nudi centar *Enoch* profitira lokalna zajednica grada Rovinja i Istarska županija.

KLJUČNE RIJEČI: zdravstveni turizam, trendovi, reurbanizacija, wellness, diverzifikacija, investitor

ABSTRACT

Care for health and quality of life are the main motivating factors for going on health tourism type of travel.

Health tourism is a collaborative area between two sectors: tourism and health. The basic guideline of this project was to create a health center in Enoch as the place that would offer a unique spatial experience. In this thesis, through a series of chapters, we could meet with the theme through different descriptions and analysis of health tourism in Croatia, Europe, and market trends. In order to get a clear insight into the situation and create a product based on the hospital Prim. dr. Martin Horvat in Rovinj and incentive for future investments. Reurbanization of the currently hospital environment, urbanization and implementation of the project Enoch in three phases that would include keeping the department of orthopedics and therapeutic rehabilitation pavilion with the upgrade of the wellness center, landscaping, promenade, beaches, sunbathing area, parking and reception.

The creation of the Department of Cosmetic Surgery and Wellness Centre with the beach, the introduction of new medical staff, modernization of equipment, enrichment of offer (restaurants, swimming pools, etc.), the monitoring of trends in the world and in Europe. There is a possibility of creating a competitive product and raising the quality and promotion of Rovinj as medical tourism destinations, extending the season into the winter (with a wellness center, massage, indoor swimming pools, sports facilities, etc.). Offer diversification will be focused on mass tourism and bathing summer season in Rovinj. The creation of such a project and its realization will increase the income of the city and county, attracting foreign investors willing to invest in the current hospital. And leaving place for hiring specialized staff and through a variety of additional services and activities offered by the center Enoch, increasing the benefits for local community and people in Rovinj.

KEY WORDS: health tourism, trends, urbanization, wellness, diversification, investors.

